

LATVIJA UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
KULTŪRAS UN SOCIĀLĀS ANTROPOLOĢIJAS STUDIJU
PROGRAMMA

**KAM PIEDER LATVIJAS MEŽI? MATERIĀLI IESAKŅOTAS
MEŽA IZMANTOŠANAS UN APSAIMNIEKOŠANAS
RACIONALITĀTES**

MAĢISTRA DARBS

Autors: Ieva Vītola

Stud. Apl. nr. iv07051

Darba vadītāja: pētniece Dace Dzenovska, PhD

RĪGA 2012

ANOTĀCIJAS UN ATSLĒGVĀRDI

Attīstības diskursā par vienu no galvenajiem valsts labklājības pamatiem tiek uzskatīta spēja efektīvi izmantot un apsaimniekot tai pieejamos dabas resursus. Latvijas nozīmīgākais dabas resurss ir meži. Šī darba fokuss ir atšķirīgās racionalitātes, kas veido un ietekmē šī resursa izmantošanu un apsaimniekošanu. Jautājums tiek aplūkots etnogrāfiski – izmantojot datus no lauka pētījuma Latvijas ziemeļu pierobežā, un tos aplūkojot plašākā sociālajā un politiskajā kontekstā. Darbā tiek izmantoti tādi teorētiski koncepti kā racionalitāte, neoliberālisms un materialitāte. No datiem iespējams secināt, ka meža nozares darbinieku racionalitātes izpaužas caur lielā mērā situatīviem un improvizētiem apgalvojumiem.

Atslēgvārdi: racionalitāte, neoliberālisms, materialitāte, daba, dabas resursi, mežs

Development discourse presents efficient management of natural resources as one of the cornerstones of national wealth and prosperity. Latvia's most important natural resource is its forests. The focus of this research are the multiple rationalities that shape the usage and management of this resource. The inquiry is ethnographic – the data gathered during field work at the Northern Latvia is contextualized within a wider social and political context. The analysis is based around the theoretical concepts of rationality, neo-liberalism and materiality. It can be concluded that the multiple rationalities mostly are expressed as situational and improvised statements.

Keywords: rationality, neo-liberalism, materiality, nature, natural resources, forests

SATURA RĀDĪTĀJS

SATURA RĀDĪTĀJS

ANOTĀCIJAS UN ATSLĒGVĀRDI.....	2
SATURA RĀDĪTĀJS.....	3
APZĪMĒJUMU SARAKSTS.....	9
IEVADS: KAM PIEDER LATVIJAS MEŽI?.....	10
METODES.....	17
NEOLIBERĀLISMS, PĀRMAIŅAS UN RACIONALITĀTE.....	22
NEOLIBERĀLĀ DABA UN DARBS.....	40
MATERIĀLĀ IESAKŅOTĪBA.....	54
LITERATŪRA.....	58
AVOTI.....	61

APZĪMĒJUMU SARAKSTS

LVM – Latvijas Valsts meži

VMD – Valsts Meža dienests

MRS – Mežrūpniecības saimniecība

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija

WWF – *World Wildlife Fund*, Pasaules Dabas fonds

IEVADS: KAM PIEDER LATVIJAS MEŽI?

Meži Latvijā aizņem vairāk nekā trīs miljonus hektāru zemes jeb 51% valsts teritorijas. Lai arī Latvijas mežainums laika gaitā ir mainījies, meži tiek uzskatīti par vienu no Latvijas nozīmīgāko dabas resursu. 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados meži tika izmantoti, lai nodrošinātu pozitīvu jaunās valsts tirdzniecības bilanci. Arī deviņdesmito gadu sākumā, kā viena no ekonomikas nozarēm, kas spēja sekmīgi darboties arī pēc Padomju Savienības sabrukuma tie pildīja līdzīgu lomu. Šajos gadījumos meža nozare it kļuvusi par spēlētāju, kas palīdz realizēt ne tikai šauri ekonomiskus, bet arī politiskus un sociālus mērķus. Dabas resursi un prasme tos izmantot attīstības diskursa tiek uzskatīts par vienu no ekonomiskās attīstības un materiālas pārticības pamatiem. Savā pētījumā es plānoju pievērsties tādiem vides antropoloģijā aktuāliem jautājumiem, kā lēmumu pieņemšana un aģentūra dabas resursu izmantošanā. Vieni no politiskās ekoloģijas pamatlicējiem Reimonds Briāns un Sineds Beilijs (*Raymond L. Bryant* un *Sinéad Bailey*) uzskata, ka lēmumu pieņemšana vides jautājumos vienmēr ietekmē arī politisko un ekonomisko spēku līdzsvaru. Viņus interesē tas, kā politiskā vide, ekonomiskie spiedieni un sabiedrības definēti neformāli noteikumi ietekmē lēmumu pieņemšanu, kas attiecās uz “dabisko” vidi (Bryant & Bailey, 1997).

Aprakstītajā Latvijas gadījumā meži kļūst par gan par nacionālās valsts, gan sabiedrības drošības spilvenu, un tādējādi bieži tiek uztverti kā kopīga vērtība. Kopīgā labuma dinamiku veido arī tas, ka valstij pieder gandrīz puse no meža teritorijām, bet otra puse privāto īpašnieku rokās nonākusi pirms nedaudz mazāk kā 20 gadiem. ANO Meža gada ietvaros 2011. gadā organizētās konferences „Meža nozare 20 Latvijas neatkarības gados” izdotā bukleta¹ ievadā tiek apkopoti populārākie uzstādījumi par meža svarīgo lomu:

Droši var teikt, ka Latvija ir mežu zeme un koksne – tās zaļais zelts. Dažādos veidos ar mežu, mežsaimniecību un meža produktiem ir saistīts teju katrs Latvijas iedzīvotājs. Mežs ir gan dziļi iesakņojies mūsu kultūras tradīcijās, gan nodrošina brīvā laika pavadīšanas un ienākumu gūšanas iespējas. Koks izsenis ir izmantots būvniecībā, mēbeļu un dažādu sadzīves priekšmetu izgatavošanā, turklāt kopš Latvijas neatkarības

1 Beķeris, P. (red.) 2011. Meža nozare 20 Latvijas neatkarības gados. LR Zemkopības ministrija / Meža attīstības fonds. Pieejams: <http://www.latforin.info/fileadmin/portals/dokumenti/Meza.pdf>.

atgūšanas meža nozare kļuvusi par vienu no ietekmīgākajām tautsaimniecībā. Latvijas lauku reģionu attīstībā mežs ir viens no svarīgākajiem resursiem, kas dod iztiku vairāk nekā 80 tūkstošiem cilvēku, kuri strādā dažādās jomās. Tiem jāpieskaita vēl 150 tūkstoši Latvijas privāto meža īpašnieku, kuri no meža gūst neregulārus ienākumus. Visbeidzot – aptaujas liecina, ka vairāk nekā 80% Latvijas iedzīvotāju regulāri atpūšas mežā, sportojot, sēņojot vai ogojot, turklāt Latvijas meži slēpj sevī milzīgas dabas bagātības, kas atsevišķos gadījumos ir unikālas ne tikai Eiropas, bet pat visas pasaules mērogā.

Ap 2008. gadu, uz 2007. - 2010. gada globālās finanšu krīzes un strauja vietējā nekustamā īpašuma tirgus sarūkuma fona, Latvijā parādījās jaunas diskusijas par to, cik lielā mērā valsts labklājību ir iespējams veidot uz mežu rēķina. 2008. gadā jau varēja runāt ne tikai par finanšu, bet arī ekonomisko krīzi – ražošanas, patēriņa un pirktspējas samazināšanos, bezdarbu un bankrotiem. Meža resursu izmantošanas intensifikācijas aizstāvji argumentēja, ka ārpus kārtas pasākumi, piemēram, Latvijas Valsts mežu² atļautā ciršanas apjoma dubultošana, nepieciešami, lai saglabātu darba vietas un līdzsvarotu kokmateriālu tirgu. Šādu ārkārtas pasākumu pretinieki uzstāja, ka īslaicīgu ekonomisko grūtību dēļ nedrīkst atkāpties no ilgtspējīgas saimniecības principiem un, kas ir vēl interesantāk, apšaubīja šo pasākumu patiesos labuma guvējus. Tas ir, parādījās uzskats, ka aiz “krīzes aizsega” tiek realizēti pasākumi, kurus citos apstākļos nebūtu iespējams pamatot. 2010. gadā arī parādījās arī baumas par plāniem privatizēt LVM.³ Tās tika pavisam ātri atspēkotas, bet tik un tā paspēja iegūt salīdzinoši lielu uzmanību, īpaši nozares darbinieku vidū. Arī manās intervijās, kas veiktas jau 2012. gadā vairāki informanti piemin šo gadījumu.

2 LVM ir valstij piederoša akciju sabiedrība, kas nodarbojas ar tai piederošo mežu apsaimniekošanu.

3 LETA/nozare.lv. 2010. LVM "privatizācija" ir tulkotāju kļūda. Pieejams: http://financenet.tvnet.lv/zinas/338534-lvm_privatizacija_ir_tulkotaju_kluda.

1. attēls, LVM reklāmas materiāls

Kopā augstāk citēto, šīs diskusijas atklāj to, ka mežs ir ļoti interesants un dažādam īpašām pazīmēm apveltīts diskusiju objekts. Šeit dažādās kombinācijās savijās tādi temati kā daba, īpašums, ekonomika. Šie trīs atslēgas vārdi arī kļuva par mana pētījuma izejas punktu. Tāpat es sava darba sākuma uzstādījums veidoju sava veida sarunā ar trīs citiem analītiski nospraustiem punktiem. Pirmkārt, tā ir politikas zinātnieces Katrīnas Švarcas (*Katrina Schwartz*) interpretāciju par meža politikas izmaiņām un modernizāciju deviņdesmito gadu Latvijā. Otrkārt, kāda britu dokumentālista Glēna Ellisa (*Glen Ellis*) filmu par Latvijas mežos notiekošo. Un treškārt, un ar lielāku teorētisko uzsvāru, – Marka Granovetera (*Mark Granovetter*) un citu ekonomikas antropologu idejai par sociāli iesakņotām (*socially embedded*) ekonomikas praksēm. Šie trīs punkti aptver ļoti plašu jautājumu loku, bet mana ideja ir aplūkot, kā navigācija starp šiem trīs punktiem ļauj veidot konkrētāku teorētisko fokusu, caur kuru iespējams skaidrot šos ļoti atšķirīgos stāstus par Latvijas mežiem.

Švarca, aprakstot latviešu agrārās identitātes diskursu, argumentē, ka 20. gadsimta divdesmito un trīsdesmito gadu mežzinis ir vismaz otrajā vietā latviešu “agrārā nacionālisma” panteonā. Agrārā nacionālisma diskursā vislielākā cieņu tiek veltīta tādām latvietim, kas pelna iztiku tieši

mijiedarbībā ar dabu. Tāds ir ne tikai zemnieks, bet arī mežkopis. (Schwartz, 2006: 166) Nodaļu, kas veltīta meža politikai Švarca nosauc “Cīņa pār ilgtspējīgu mežsaimniecību”. Savukārt, cīnītāji tiek sadalīti divās nometnēs – tradicionālistos un internacionālistos. Tradicionālisti ir agrārā nacionālisma aizstāvji, vācu klasiskās skolas un nacionālo mežsaimniecības tradīciju aizstāvji, kuru viedokļi sakņojas Ulmaņlaiku romantizēšanā un Padomju produktīvisma idejās, ksenofobijā un statismā (Ibid: 189). Internacionālisti jeb ilgtspējīgās mežsaimniecības aizstāji lielākoties ir ar WWF saistīti cilvēki vai Skandināvu investori Latvijas mežu nozarē. Tie tiek raksturoti kā cilvēki, kas ir orientēti uz Rietumu zinātnes un tirgus liberālisma atziņām. Viņi tiek raksturoti kā atvērti un uz progresu un pārmaiņām orientēti (Ibid: 176-9).

2011. gada februārī starptautiskais ziņu kanāls *AlJazeera English* publicēja dokumentālo filmu “Latvijas lubene”.⁴ Filma stāsta par to, ka Latvijas meži, vieni no skaistākajiem un bioloģiski bagātākajiem Eiropā, tiek izcirsti riskanti lielos apjomos. Šie ciršanas apjomi tiek skaidroti ar šīs valsts ekonomiskajām grūtībām un pieprasījuma pēc salīdzinoši lētiem kokmateriāliem citās Eiropas Savienības valstīs. Īpaši tiek aplūkota Lielbritānija, kurā nonāk liela daļa Latvijas kokmateriālu eksporta, turklāt, izmantojot *Forest Stewardship Council* starptautisko saudzīgas mežsaimniecības sertifikātu. Georgs Vinkels (*Georg Winkel*) norāda, ka arī meža politikas analīze antropoloģijas, ģeogrāfijas, politikas analīzes un citos akadēmiskos laukos bieži pievēršas tieši koloniālisma un transnacionālu ekonomisko diskursu ietekmei uz dabas resursu izmantošanu un apsaimniekošanu attīstības valstīs (Winkel, 2012). Šī analīze tiek veikta poststrukturālās politiskās ekoloģijas (piemēram, Bryant & Bailey, 1997) ietvaros un dekonstruē dažādu hegemonisku Rietumu diskursu ietekmi uz attīstības valstīm. Uz šāda fona filmas veidotāji ar žurnālistiska naratīva palīdzību Latvijas meža izmantošana un apsaimniekošanas prakses ievietoto vienkāršotā matricā: neskarti dabas resursi plus strauja integrācija pasaules tirgos ir bezatbildīga resursu izmantošana un vides degradācija.

Visbeidzot, bet patiesībā visattālākajā pagātnē, – 1985. gadā sociologs Granoveters publicē rakstu “Ekonomiskā rīcība un sociālā struktūra”, kurā argumentē, ka līdz šim ekonomisti un sociālie zinātnieki ir runājuši par saimnieciskajām praksēm vai nu kā pār-socializētām vai

4 AlJazeera English, People and Power. 2011. Latvia's pulp fiction. Pieejama: <http://www.aljazeera.com/programmes/peopleandpower/2011/02/2011211357149645.html>.

nepietiekami socializētām (*oversocialised / undersocialised*), lielākoties attiecīgi “primitīvajās” un industriāli attīstītās tirgus ekonomikas sabiedrībās. Viņš uzskata, ka arī tirgus ekonomikas sabiedrībās ekonomiskās prakses ir lielā mērā sociāli iesakņotas (*embedded*) vietējās kultūrās un sabiedrībās. Granoveters norāda uz to, cik lielā mērā visas biznesa attiecības saplūst ar sociālajām, kā piemērus izmantojot jau Ādama Smita aprakstītās tirdzniecības asociācijas, firmu vadītāju attiecības utt. (Granovetter, 1985: 495). Granovetera sociālās iesakņotības idejas pamats ir Karla Polanji (*Karl Polanyi*) 1944. gada darbs “Lielā transformācija” (Polanyi, 2010). Polanji apraksta to, kā kapitālistiskās tirgus ekonomikas modeļa funkcionēšanas priekšnoteikums ir iepriekšējo sociālo struktūru nojukšana un saimnieciskās darbības sociālās iesakņotības “neitralizēšana”. Polanji “lielo transformāciju” raksturo kā iepriekš nepieredzētu sabiedrības sadalīšanu politikas un ekonomikas sfērās, kas līdz šim bijušas uzskatītas par nedalāmām. Ja iepriekš visas saimnieciskās darbības notika sociālo attiecību ietvaros, kur lielu lomu spēlēja radniecība, reciprocitāte, kopiena, tad tirgus ekonomikas ideāls ir bezpersonisks racionālais aprēķins un individuālā labuma maksimizēšana. No vienas puses šim dalījumam ir visaptverošas sekas uz sabiedrības struktūru, no otras šis tirgus ekonomikas ideāls nav realizējams.

Pirmie divi ir ļoti atšķirīgi stāsti par Latvijas mežiem, bet tajos parādās vienojoša tēma – pārmaiņas. Vienā gadījumā tās ir cīņa pār zināšanām un jaunas hegemonijas izvedi, kas savukārt var pamatot izmaiņas mežsaimniecības institucionālajā ietvarā. Švarcas internacionālisti un tradicionālisti cīnās par to, kā “pareizi” uztver mežu un kādas prakses un institūcijas atbilst šim uzskatam. Ellisa filmas gadījumā tas ir stāsts par dabas un dabas resursu integrāciju pasaules tirgos un globālās finanšu un ekonomiskās krīzes ietekmi uz šo procesu. Gan Švarcas aprakstītā cīņa, gan Ellisa attēlotie procesi (un pati filma kā viens no tiem) turpina materializēties Latvijas ainavā. No vienas puses šie stāsti noteikti runā par ekonomiskiem procesiem, kas ir neatraujami no sociālajām attiecībām un kultūras ietekmēm gan globālā, gan vietējā līmenī. Tajā pašā laikā šie procesi nonāk saskarē ar fizisku, materiālu realitāti – mežu.

Visus trīs punktus vieno vēl viens elements – liberalizācijas/neoliberalizācijas process. Pirmkārt, veco ideju nomaīņa ar jaunām, atvērtām, Rietumnieciskām. Otrkārt, dabas globalizēšana gan caur ekspluatāciju pasaules tirgos, gan aizsardzību “kopīgā labuma” (šoreiz jau planetārā līmenī) vārdā. Treškārt, centieni atbrīvot ekonomiskās prakses no vietējā kultūras un sociālā sloga,

vismaz retoriski nodibinot universāla ekonomiskā aprēķina dominanci. Mežs un mežsaimniecība šajā kontekstā ir interesants gadījums, jo mežsaimniecība ir ļoti cieši saistīta ne tikai ar pastāvošo varu, zinātņi un politisko racionalizāciju, bet arī ar tās vēsturi.

Koku augšanas ātrums ir cilvēka ietekmes lauks – to var paātrināt ar stādīšanu, kopšanu, meliorāciju utt. Tajā pašā laikā visas šīs aktivitātes ierobežo ekoloģiskas realitātes, kas atrodas ārpus meža sociālas konstrukcijas. Koki tik un tā aug lēnu. Latvijas mežu egles un priedes savu ciršanas vecumu, kas gan ir cilvēka izdomājums, sasniedz attiecīgi 81 un 101 gadus. Mežsaimniecību ietekmē dažādi temporāli un materiāli procesi, kur tieši pašu koku vai meža materialitāte sajaucās ar ekoloģiskiem, ekonomiskiem, politiskiem un kultūras aspektiem (Jones & Cloke, 2008). Mežs var tikt veidots gan kā abstrakts zināšanu objekts, gan caur nepastarpinātu mijiedarbību ar tā materialitāti. Piemēram, Tims Ingolds (*Tim Ingold*) apraksta to, kā, caur savu mainīgo fizisko klātbūtni, koki ar saviem ķermeņiem iezīmē laika plūdumu (Ingold, 1993). Doma ir pavisam vienkārša – koki ir diezgan pamanāma šīs pasaules daļa. Un tieši šī iemesla dēļ tie var kalpot par mūsu “enkuriem” gan laikā, gan telpā (Jones, 2011: 162). Un dažos gadījumos arī kā tilti starp dažādiem vēsturiskiem periodiem un dažādām ekonomiskās organizācijas formām un racionalitātēm.

Mans sākuma uzstādījums šajā darbā ir, ka meža apsaimniekošanas un izmantošanas racionalitātes ir ne tikai sociāli iesakņotas, bet arī cieši saistītas ar šo materiālo mijiedarbību. Daļa no mana izpētes lauka ir Ziemeļvidzemes meži un cilvēki, kas tajos lielā mērā dzīvo un strādā. Bet ar materiālu iesaisti un “noenkurošanu” es nedomāju tikai ainavas baudīšanu, bet arī ciršanu, stādīšanu, kopšanu, regulēšanu, kontrolēšanu, uzskaitīšanu, pirkšanu, pārdošanu, aizstāvēšanu un lobēšanu. Daļa no šīs materiālās iesakņotības ir taustāma, veidota caur fizisku klātbūtni, bet daļu veido cita veida saites. Šeit noderīga ir Ingolda ideja par darbības ainavu jeb *darbainu (taskscape)*: “Tāpat kā ainava ir saistīta iezīmju sakārtojums, tāpat, pēc analogijas, *darbaina* ir saistīta aktivitāšu sakārtojums” (Ingold, 2000: 195). Tā ir sociāli konstruēta cilvēka aktivitātes telpa, kurai analītiskos nolūkos ir piešķirtas robežas, un, kuru tāpat kā ainavu ir drīzāk jāuzsver kā procesu, nevis statisku kompozīciju. Mana darba gadījumā Latvijas un Ziemeļvidzemes meži ir tieši šāda *darbaina*. Tā ir sociāli konstruēta, bet tajā pašā laikā balstās noteiktā ekoloģiskā realitātē. Šī *darbaina* ir ne tikai rīks “ar ko domāt”, bet arī materiāls pamats darbībai, praksei.

Darba struktūru veido četras nodaļas. Pirmkārt, metožu sadaļa, kur aprakstīts gan lauka darba norise, gan mana saistība ar lauku un informantiem, kā arī iezīmēts tas, kā pētījuma laikā mainījušās apskatītās problēmas. Otrkārt, tai seko nodaļa, kas veltīta racionalitātes aprakstam, vispirms aplūkojot neoliberālo racionalitāti un caur to definējot tās alternatīvas. Šajā nodaļā lielākoties izmantoti lauka darba materiāli, kas atspoguļo neoliberālās reformas mežu nozares organizācijā un pārvaldē. Treškārt, es konkrētāk pievērsos tam, kā dažādos analīzes materiālos un manu informantu stāstījumos, izpaužas attiecības starp dabu un darbu, un to, kā šajās interpretācijās veidojas dinamika starp neoliberālo racionalitāti un citiem veidiem, kuros iespējams racionalizēt pastāvošās īpašuma un darba attiecības. Ceturtkārt, noslēdzošajā nodaļā tiek prezentēti teorētiskie secinājumi, diskutēti pētījuma rezultāti un iezīmēti pētījuma tālākie virzieni un neatbildētie jautājumi.

METODES

Manas maģistra darba tēmas izvēle nav nejauša. Domājams, ka šādas izvēles nemēdz būt nejaušas, tomēr es vēlos īpaši uzsvērt savu saistību ar aplūkoto tematu. Mana iepriekšējā pieredze un šajā gadījumā arī radniecība ir bijis svarīgs faktors gan sākotnējo jautājumu izvirzīšanā, gan lauka darba veikšanā. Tāpat kā daudzi no maniem informantiem, var teikt, ka esmu uzaugusi meža darbinieku “dinastijā”. Gan mani vecāki, gan mana tēva vecāki ir studējuši Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Mežsaimniecības un Mežtehnikas fakultātē. Mans vectēvs Leons Vītols 20 gadus vadīja LPSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministriju. Krietnu daļu no savas bērnības esmu pavadījusi klausoties stāstus par mežiem, medībām, kokiem, to latīniskajiem nosaukumiem, stādot kokus, skatoties kā aug piemājas “koku skola” ar vairāk vai mazāk neparastiem kociņiem un atpazīstot “neperspektīvas” egles (parasti ar divām galotnēm), tas ir tādas, no kurām nākotnē neizveidosies “kvalitatīva” koksne. Tās tad arī drīkstēja pārvest mājās uz Ziemassvētkiem.

Manis iepazītais mežs nekad nav bijis svešs vai biedējošs, bet gan cilvēka izpētes un darbības lauks. Manas iepriekšējā socializācija noteiktā meža darbinieku vai “zinātāju” vidē radīja gan priekšrocības, gan problēmas. Visupirms, man bija samērā viegli iejusties attiecīgajā vidē sākot no terminoloģijas līdz vietējās mežkopības vēstures pārzināšanai. Arī fiziskā vide – Latvijas mežs man nav svešs. Dzirdot savus informantus runājam par silu, mētrāju vai jaukto koku damaksni es varu dzīvi iztēloties sarunas tematu. Tāpat informantu atrašana nesagādāja problēmas, jo lielu palīdzību sniedza mani vecāki un viņu paziņas. No otras puses, tieši šos aspektus var uzskatīt par traucējošiem. Iespējams, ka tas daudzas lietas, kas ir izpētes vērtas, es gluži tāpat kā mani informanti ievietoju pašsaprotamā kategorijā. Tiesa, ņemot vērā to, ka manas ģimenes cilvēki šajā jomā profesionāli pārstāja darboties jau pavisam sen, un līdz šim brīdim man par to nav bijusi īpaši liela interese, es piedzīvoju gana daudz mācekļa pārsteigumu un veidoju neitrālu attieksmi pret dažādām iesaistītajām pusēm un to viedokļiem.

Mans pētījums sastāvēja no vairākiem posmiem. No 2011. gada jūnija līdz 2012. gada janvārim es iepazīnos ar plašu materiālu klāstu par Latvijas Valsts mežiem, Valsts Meža dienestu, dažādām nevalstiskajām organizācijām un privātiem uzņēmumiem, kas darbojas mežu nozarē. Es apmeklēju atsevišķus ar nozari saistītus pasākumus, lasīju gan nozares preses izdevumus, gan

saistītus materiālus citos medijos, veicu divas atsevišķas intervijas un vairākas neformālas sarunas, ar cilvēkiem, kas darbojas vai interesējās par Latvijas mežos notiekošo. 2012. gada februārī es veicu lauka darbu Ziemeļvidzemē. Lauka darbs ilga sešas dienas. Tika ierakstītas astoņas intervijas (45 minūtes līdz vienu stundu garas) un divas sarunas ar diviem vai vairāk informantiem (stundu un 20 minūtes un vienu stundu garas). Šīs intervijas un sarunas tika transkribētas. Ne mazāk vērtīgi empīriskie materiāli ir novērojumu piezīmes no virsmežniecības, virsmežniecības nodaļu, likvidēto mežniecību, LVM reģionālajā mežsaimniecības apmeklējumiem, neformālām sarunām ar VMD, LVM darbiniekiem un privātiem meža īpašniekiem, pastaigām pa mežu, izcirtumiem, jaunaudzēm un vienkārši “būšanas tur”.

Ziemeļvidzemē veiktā lauka dara rezultāti ir tikai daļa no analīzes materiāla. Šie dati tiek kontekstualizēti ar pirmajā pētījuma posmā iegūtajiem datiem, kas paplašina redzējumu uz norisēm izvēlētajā lauka darba vietā. Džordžs Markuss (*George Marcus*) raksta, ka “empīriskā sekošana kultūras procesu pavedienam pati par sevi spiež izmantot multiplu vietu etnogrāfiju (*multi-sited ethnography*)” (Marcus, 1995: 97). Sekojot dažādām attiecībām un savienojumiem Ziemeļvidzemei pievienojas konferenču zāles Rīgā, Zemkopības ministrijas ēka, investīciju kompāniju tiešsaistes klātbūtne, dīvāns lauku mājās ar tam pretī novieto ekrānu ar satelīttelevīzijas pieslēgumu un citām nenosauktām vietām. Ar šīs metodes palīdzību es vēlos izvairīties no globālā un lokālā pretstatīšanas. Es drīzāk vēlos sekot dažādām tendencēm vai straumēm, kas parādās dažādos laikos un vietās, un var tik mobilizēti ļoti atšķirīgu mērķu vārdā. Vēlreiz atgriežoties pie Markusa, globālo ir nepieciešams uztvert kā “paralēlas, saistītas situācijas, nevis kaut ko monolītu un ārēju” vietējai situācijai (Ibid, 1995: 102). Antropologam nepieciešams ietverot savā analīzes rāmī ikdienas dzīvi, tiesību institūcijas, masu medijus un tajā pašā laikā “apzināties savu klātbūtni šajā ainavā” (Ibid, 1995: 101-2).

Daļa no manas metodoloģiskās pieejas ir tieši šī apzināšanās. Ja manu informantu racionalitātes un to mobilizēšana ir atkarīgas no viņu attiecībām ar dažādām saimnieciskajām praksēm, tad arī manas pētnieka prakses ir tieši tik pat materiāli iesakņotas. Piemēram, manas lauka darba vietas izvēle un norise ir cieši saistīt ar vienu no maniem galvenajiem informantiem – vecāko mežzini Māru, kura ir arī manu vecāku kursabiedrene. Māra ļoti vienkārši un bez īpašiem jautājumiem piekrita mani uz nedēļu izmitināt savās mājās, vest mani uz man interesējošajām vietām, sameklēt man nepieciešamos informantus, statistiku un citus materiālus. Arī viņas ģimene

iesaistījās mana lauka darba veidošanā – vīrs, kurš strādā LVM un dēli, no kuriem viens studē Latvijas Lauksaimniecības universitātes Meža fakultātē. Viens no Guntas skaidrojumiem savai izpalīdzībai, bija tas, ka mans vecaistēvs Leons viņu studiju laikā ir vedis uz dažādām mežniecībām un mana vecāmāte Zigrīda bijusi viena no Māras prakses vadītājām. Savu palīdzību mana maģistra darba pētījuma veikšanā viņa racionalizēja kā sava veida starp-ģimeņu reciprocitāti. Tas ir, palīdzot man viņa atdod “pakalpojumu parādu” manam vectēvam.

Arī iepazīstinot mani ar citiem, it sevišķi vecāka gadu gājuma, informantiem, Mārai patika pieminēt to, ka esmu Leona Vītola mazmeita. Lielākajā daļā gadījumu likās, ka Māra arī ir vienīgā, kam tas liktos interesanti. Tomēr divos gadījumos tas rosināja informantus pieminēt dažādus saimnieciskus risinājumus vai atgadījumus, kas saistīti tieši ar manu vectēvu, vai, piemēram, noskaidrot “ar ko tad viņš īsti nomira”. Lielākoties, gan tas palīdzēja kļiedēt informantu mulsumu par to, kāpēc sociālo zinātņu studentei no Rīgas ir radusies šāda, viņuprāt, neparasta interese par Ziemeļvidzemes mežiem. Šķiet, ka informantiem bija svarīgi arī noskaidrot, no kurienes es esmu: “No Rīgas – Rīgas?” Šis jautājums ilustrē informantu pieņemto atšķirību starp cilvēkiem, kas ir “īsti rīdzinieki”, un tiem, kas ir uzauguši citās Latvijas pilsētās vai laukos un tikai studiju gados pārvākušies uz Rīgu. Mana atbilde parasti bija paskaidrojums, ka esmu no Rīgas rajona, bet ģimene lielākoties no Madona un Cēsu puses, uz ko viens no informantiem priecīgi atbildēja: “Tad jau tepat no kaimiņiem!”. Manuprāt, šis ir svarīgi, jo ilustrē gan intervijās, gan citos vērojumos manāmo spriedzi starp starp “Rīgas idejām” un lauku dzīvi – centru un perifēriju. Manuprāt, arī mans pētījums kaut kādā mērā atspoguļo šo dalījumu. Pētnieciskā kustība no centra uz perifēriju, īpaši antropoloģijas kontekstā, ir izteikti dominējoša. Ja lielā daļā gadījumu tie ir globālajos Ziemeļos izglītoti antropologi, kas dodas pētīti globālos Dienvidus, tad šajā gadījumā šī ģeogrāfija ir “mazāka” – tikai aptuveni 200 kilometri no Rīgas līdz manai lauka darba vietai. Bet, lai arī mērogs ir cits, centra un perifērijas attiecības saglabājas.

Šo spriedzi savā veidā demonstrēja arī mana nokļūšana lauka darba vietā. No Rīgas dienā kursē viens autobuss, kas ļauj nokļūt aptuveni trīs kilometru attālumā līdz manām lauka darba “mājām”. Tas pats agrā pēcpusdienā un tikai sešas dienas nedēļā. Es turp devos kopā ar Māras dēlu, kurš sestdienās dodas uz lekcijām Rīgā un pēc tam atkal mājās. Mēs braucām trīs stundas ar autobusu, kas pietāj 30 kilometrus no vajadzīgās vietas. Tur mums atrauca pakaļ Māra un

viņas vīrs ar auto. Atlikušie 30 kilometri prasīja vairāk laika nekā varētu šķist – ceļi bija sasniguši un izdangāti un grūti izbraucami pat ar apvidus automašīnu. Māras ģimeni var uzskatīt par samērā mobilu. Abiem vecākiem ir darba apvidus automašīnas un vēl viens ģimenes auto. Tajā pašā laikā, ņemot vērā attālumus līdz tuvākajām pilsētām un degvielas cenas braucieni tiek rūpīgi pārdomāti, tā, lai pie vienas reizes var veikt dažādus nepieciešamos darbus. Arī citi informanti piemin to, ka lauciniekiem vajadzētu piešķirt, kādas “kompensējošas privilēģijas”, salīdzinot ar rīdziniekiem, kuriem izglītības, kultūras, medicīnas un citi pakalpojumi ir daudz vieglāk pieejami.

Jau braucot autobusā kopā ar Māras dēlu Robertu iezīmējās dažādas tēmas, kas plašāk atklājās visa lauka darba garumā. Piemēram, Roberts uzskata, ka laukos šodien palikuši tikai latvieši, tāpēc tieši šeit var meklēt latvisku attieksmi pret darbu un dzīvi. Viņš uzskata, ka zemes nonākšana ārzemnieku īpašumā ir “lauku dzīves traģēdija”, kuras pamatā ir negodīga konkurence un “pašaizsardzības mehānismu” trūkums: “Kādas šobrīd zemes cenas? Kaut vai par vienu algu var hektāru nopirkt. Sprinģo apkārt, priedājiem, audzē burkānus – re, kur mans hektārs!” Roberts arī stāsta par paziņu, kas divus hektārus meža, septiņus hektārus zemes un māju pārdevis par divarpus tūkstošiem latu, un ar nožēlu norāda uz to, ka zeme pieder tādiem cilvēkiem, kas savu īpašumu sašķeļ, apķīlā, pārdod. Kopumā rodas iespaids, ka runājot par dzīvi Ziemeļvidzemē dominē tādas tēmas kā cīņa, izturība un kaut kā zūdoša saglabāšana. Jau pirms kāpšanas vecāku mašīnā Roberts rezumē:

Latvijā nav iespējama ekonomiski izdevīga ražošana pēc tās šaurākiem kritērijiem. Mēs šeit tomēr esam kaut kāda dzīvesveida, nevis ekonomiskā izdevīguma dēļ. Un tas ir jāsaprot.

Šis citāds atspoguļo vēl vienu iezīmi, kas raksturo manus informantus: viņi paši nodarbojas ar sava veida meta-analīzi. Runājot par savu ikdienu, gan problēmām, gan veiksmēm, viņi izmanto dažādus nacionālas, reģionālas un pat globālas sistēmas rāmjus. Mani informanti radoši kombinē dažādas tendences un straumes, veido diskursus, kas nav un nevar būt ideoloģiski vai ģeogrāfiski koherenti. Postkoloniālā teorija kritizē kultūras universālismu pretstatot to kulturāli specifiskajam, vietējam un tādām parādībām kā kreolizācija (Hannerz, 1996) vai hibridizācija (Bhabha, 1994). Šeit globalizācija izpaužas, nevis kā kultūras homogenizācija, bet gan jaunu

kombināciju, hibrīdu un kreolu veidošanās. Es vēlos runāt par to, ka tieši šī hibridizācija vai *bricolage* (Lévi-Strauss, 1966)⁵ ir universitātes pamats, tas ir, tā vienmēr ir ne tikai lokalizēta, bet arī individualizēta improvizācija par tēmu. Ja Markus aicina meklēt paralēles, tad Tsinga uzsver tieši praktiskas, materiālas saskares nozīmību:

Kapitālisms, zinātne un politika – tas viss ir atkarīgs no globāliem savienojumiem. Tas izplatās pateicoties centieniem piepildīt *universālus* sapņus un plānus. Tomēr tā ir īpaša veida universitāte: tā var tikt piepildīta ar nozīmi un uzvesta tikai lipīgajā praktiskas sadursmes materialitātē. (Lowenhaupt Tsing, 2005: 1)

Mans lauka darbs lielā mērā koncentrējās uz cilvēkiem, kas darbojās meža nozarē, bet gan Ziemeļvidzemē, gan Rīgā šo jomu nav iespējams saprast ārpus plašāka sociālā, kultūras un ekonomiskā konteksta. Ja mana darba sākotnējais uzstādījums bija salīdzinoši ierobežots, tad darba procesa gaitā kļuva skaidrs, ka jēdziens “mežs” (kas nu jau jāliek pēdiņās) kļuva par atslēgu plašāku jautājumu aplūkošanai. Ja mūsdienās holistiska konkrētas sabiedrības vai kultūras apraksta un analīzes veikšana šķiet nerealizējama ideja, tad pieķeršanās konkrētiem izpētes laukiem, bieži vien negaidīti paplašina pētniek redzes loku. Lielā mērā to noteica galveno informantu izvēle, kas, pirmkārt, deva lielāku ieskatu tieši VMD darbā, otrkārt, aizveda mani tieši uz Ziemeļvidzemi – Latvijas pierobežu. Tas notika arī ar manu pētījumu, kurš no idejas par meža reprezentāciju un apsaimniekošanas un izmantošanas prakšu saistību, aizveda pie diskusijas par materialitāti un dažāda veida racionalitātēm.

5 Ja Levī-Strausam spontanitāte mitoloģiskajā domā vienmēr ir pieredzes radīta un mediēta, tad arī modernitātes vai universalitātes doma var tik spontāni mediēta un radīta caur konkrētu pieredzi.

NEOLIBERĀLISMS, PĀRMAIŅAS UN RACIONALITĀTE

Vienu no sava maģistra darba pamatjēdzieniem es vēlos definēt caur konkrēta veida racionalitātes aplūkošanu. Es lielā mērā balstos uz Vendijas Braunas (*Wendy Brown*) interpretāciju par neoliberālo racionalitāti (Brown, 2003). Neoliberālisms tiek saistīts ar atteikšanos no Keinsiānisma ekonomiskās politikas par labu Čikāgas skolas neoklasiskās ekonomikas teorijām – Frīdriham Haijekam (*Friedrich Hayek*), Miltonam Friedmanam (*Milton Friedman*) un citiem. Tirgi tiek aplūkoti kā efektīvi pašregulējoši mehānismi, bet valsts un citi ierobežojumi kā šīs pašregulācijas spējas izkropļojumi. Arī kultūras un sociālais konteksts tiek uztverts kā nepastāvīgs kavēklis pilnvērtīgai “neredzamās rokas” darbībai (Gudeman, 2008: 96-97). Neoliberālisma politika tiek saistīta ar brīvo tirdzniecību, ekonomisku deregulāciju, privatizāciju, stingru monetāro un ļoti ierobežotu fiskālo politiku, kā arī valsts lomas mazināšanu, tai skaitā sociālo jautājumu risināšanā. Skaidrs, ka pilnībā pašregulējošs tirgus un tā racionālie un pašieinteresētie dalībnieki, arī ekonomistu acīs, ir tikai modelis, abstrakta konstrukcija. Deivids Graebers (*David Graeber*) piedāvā savu šī modeļa raksturojumu:

[..] tas ir modelis, kas izolē konkrētus principus kompleksā sistēmā (šajā gadījumā fiksējot noteiktas formas tūlītējas, balansētas, bezpersoniskas, pašieinteresētas transakcijas, ko mēs saucam par “komerciālām apmaiņām”, kas gandrīz nekad nav izolētas no cita veida loģikas – hierarhiskas, kopienas...), un tad attiecinot visaptverošu modeli, kurā visas apmaiņas izlīdzinās un visi aizdevumi un parādi galu galā dzēšas. Šāda ierobežota vienība nevar pastāvēt nedz laikā, nedz telpā. Tomēr, šāda ierobežota vienība tiek nebeidzami piesaukta: daļēji, lai radītu teātri, kurā realizēt konkrētas formas vērtības, daļēji, lai radītu ideoloģiskus apgalvojumus par pastāvošo sociālo attiecību leģitimitāti. (Graeber, 2009: 131-132)

Brauna uzskata, ka neoliberālismu nevar raksturot tikai kā noteiktu ekonomisko politiku kopumu, jo tas sevī ietver arī plašāku politisko racionalitāti, kuras ietekme sniedzās pāri tirgus robežām (Brown, 2005: 37-8). Viņa argumentē, ka “neoliberālisms sevī nes konkrētu sociālo analīzi, kas, ja izmantota, kā pārvaldības forma, sniedzās no pilsoņa-subjekta dvēseles līdz izglītības politikai un impērijas praksēm”. Lai arī neoliberālās racionalitātes pamatā ir tirgus, tas

nav ne tās vienīgais, ne galvenais subjekts. Neoliberālā racionalitāte drīzāk tiecās “ievieš” tirgus vērtības visās citās dzīves sfērās, tāpēc drīzāk uzskatāma par politiskas, nevis ekonomiskas racionalitātes formu (Ibid: 40).

Brauna apskata neoliberalismu kā konstruktīvisma projektu. Pirmkārt, ekonomiskā racionalitātes dominance dažādās sociālajās sfērās netiek uzskatīta par dotu lielumu. Drīzāk šī racionalitāte tiek veidota, attīstīta un izplatīta. Tas notiek caur dažādu institucionālo ietvaru veidošanu, kas veicina un apbalvo tirgus aprēķinošās racionalitātes izmantošanu. Otrkārt, neoliberālā racionalitāte, ne tirgus netiek uzskatīti par dabiskiem. Abi ir jāatbalsta, jākultivē un jāinstitucionalizē, pietam šajā procesā ir jāiesaistās katrai sabiedrības institūcijai un loceklim. Arī valsts nevis veido vai aizsargā tirgu, bet darbojas tā organizatorisko principu ietvaros. Treškārt, ekonomiskā racionalitāte ieteicas indivīda uzvedībā, kur morālā rīcība tiek pielīdzināta racionālam izmaksu, ieguvumu un seku aprēķinam, tādējādi neitralizējot spriedzi starp racionālu un morālu rīcību (Brown, 2003:40-42). Neoliberalizācija kā konstruktīvisma projekts ir saistīts ar nepārtrauktiem jauninājumiem un pārmaiņām, kas ļauj pilnīgāk iedzīvināt tirgus racionalitāti gan konkrētās sabiedrībās, gan izplesties ģeogrāfiski.

Neoliberālajai racionalitātei ir pavisam “īstas”, materiālas manifestācijas, tas ietekmē ne tikai diskursus vai reprezentācijas, bet arī mūsu dzīvesveidu un fizisko vidi. Tirgum kā globālai sociālai konstrukcijai ar neskaitāmām lokālām versijām ir ļoti visaptveroša ietekme ne tikai uz uzņēmējdarbības un saimnieciskajām praksēm, bet arī citām dzīves sfērām. Tirgus ietekmē saimnieciskās prakses ar dažādu vispārpieņemtu patiesību (vai, Greibera vārdiem, ideoloģiskiem apgalvojumu par pastāvošajām sociālajām attiecībām) palīdzību. Piemēram, tirgus palielina pārticību ar konkurences palīdzību, kas nedrīkst tik ierobežota morālu vai politisku mērķu vārdā. Šādas “tirgus patiesības” neoliberalisma apstākļos ir ieguvušas pašsaprotamā statusu, kamēr politiskajā sfērā par centrālo kļūst indivīds un indivīda izvēle, kas diskreditē kolektīva rīcībpolitikas subjekta eksistenci. Tirgus kapitālisms kļūst par līdzekli ekonomisko iespēju, sociālā progresa un leģitīmas pilsonības veidošanā (De Neve, Luetchford & Pratt, 2008: 3-6).

Pēdējos 20 un vairāk gadus tieši pārmaiņas vai informantu biežāk izmantotie vārdi “reforma”, “izreformēt”, “pārreformēt” raksturo meža nozari Latvijā. Reformas parasti tiek uztvertas kā uzlabojumu veikšana, nevajadzīgu vai sliktu prakšu likvidēšana, revīzija. Attīstības diskursā

reformas tiek kauzāli saistītas ar uzlabojumiem dzīves standartos, demokrātijas stiprināšanu un ekonomiskas konkurētspējas celšanu. Reformas bieži atbalsta un iniciē dažāda veida starptautiskās attīstības un citas organizācijas, to veikšanā asistē ārvalstu eksperti. Nadīms Maliks (*Nadeem Malik*) uzsver, ka pēc Aukstā kara beigām neoliberālās ekonomiskās attīstības tendences noteica valsts interešu pakārtošanu kapitāla interesēm. Viņš argumentē, ka šajā laika posmā attīstītās pasaules valstis tika decentralizētas, atmetot Keinsiānisma ideju par centralizētu valsts iejaukšanos ekonomikā (Malik, 2008: 32). Vēlāk šis pārvaldes modelis tiek “eksportēts” ar nosaukumu “laba pārvaldība”, tādējādi kļūstot par vienu no neoliberālās racionalitātes institucionalizācijas paņēmieniem. Piemēram, Pasaules Banka savā pirmajā bukletā, kas īpaši pievēršas labas pārvaldības principiem “Pārvaldība un attīstība” (*“Governance and Development”*) to definē šādi:

Pārvaldība ir veids, kādā tiek realizēta vara, virzot valsts ekonomiskos un sociālos resursus attīstības labā. Pasaules Bankai laba pārvaldība ir sinonīms saprātīgam attīstības menedžmentam (World Bank, 1992: 4).⁶

Labā pārvaldība kļūst par darbarīku konkrētu politisku uzstādījumu realizācijai, piemēram, uzsverot dažādu nevalstisko – gan pilsoniskās sabiedrības, gan tirgus – institūciju iesaisti. Labās pārvaldības paradigma uzsver indivīda lomu attīstības ideoloģijā: “Ja iepriekš pie attīstības problēmām bija vainīga valsts nespēja, tad labās pārvaldības ērā, atbildība par attīstības problēmām tiek likta uz mazattīstības cietējiem” (Malik, 2008: 34). Tas ir, lielāka uzmanība tiek pievērsta indivīdu uzņēmībai, konkurētspējas veicināšanai un paralēlai valsts birokrātiskās klātbūtnes mazināšanai. Centralizētas ekonomiskās politikas veidošana tiek uzskatīta par novecojušu attīstības modeli. Deviņdesmito gadu otrajā pusē labā pārvaldība jau kļūst par atslēgas vārdu teju jebkurā starptautiskā attīstības projektā. Kā galvenie mērķi tiek minēta “disfunkcionālu valsts birokrātiju transformēšana efektīvos un caurspīdīgos pakalpojumu sniedzējos, kas ir atbildīgi publikas un likuma varas priekšā” (Anders, 2008: 190).

Latvijā desmit gadus atpakaļ Egils Levits raksta:

6 “Governance is defined as the manner in which power is exercised in the management of a country’s economic and social resources for development. Good governance, for the World Bank, is synonymous with sound development management.”

Daudzi, kas ikdienā ir nonākuši kontaktā ar valsts pārvaldes iestādēm un amatpersonām, varēs pastāstīt par neadekvātu pārvaldes rīcību, no attiecīgās personas viedokļa raugoties. Sabiedrība saprot, ka “kaut kas” ar pārvaldi nav kārtībā, un izjūt to kā problēmu. Eiropas Savienība (ES) šo problēmu apzīmē kā Latvijas “administratīvo vājumu”. (Levits, 2002)

Lai arī pēdējos desmit gados Latvijas valsts pārvalde ir piedzīvojusi lielas pārmaiņas, dažas lietas šķiet nav mainījušās. Viena no tām – pašas pārmaiņas kā konstants process. Pēc 2008. gada par galveno pārmaiņu dzinējspēku kļuva taupības politika, bet paralēli saglabājot tādus motīvus kā “labā pārvaldība” un “administratīvā sloga mazināšana”. Šajā diskursā iepriekšējā centralizētās pārvaldes sistēma tiek reprezentēta kā represīvu vai kontrolējošu institūciju kopums, bet jaunā, labā pārvaldība kā sabiedrības interešu realizētājs un pakalpojumu sniedzējs indivīdam.

Mazinoties valsts lomai, mazinās arī valsts pārvaldes darbinieku nozīme un prestižs. Elifs Babuls (*Elif Babül*) ilustrē kā Turcijas centieni izpildīt dažādas Eiropas savienības labās pārvaldības prasības maina ierēdniecības statusu. Kopš republikas izveidošanas 1923. gadā tieši valsts un tās institūcijas Turcijā tiek pasniegtas kā attīstītības un modernizācijas nesēji. Ja līdz šim ierēdniecība sevi uzskatīja par apgaismības nesējiem, tad tagad viņi paši kļūst par izglītojamiem, nepilnīgiem, starptautiskiem standartiem neatbilstošiem subjektiem (Babül, 2012). Manuprāt, šajā situācijā ir saskatāma paralēle ar ierēdniecības un valsts aparāta nozīmi Padomju Latvijā un šodien. Meža nozare savā ziņā uzskata sevi par īpašu, tradīcijām bagātu saimniecības sektoru. Viens no maniem informantiem atsaucās uz Leona Vītola Mežsaimniecības un Mežtehnikas studentiem teikto: “Meža darbinieki ir īpaša cilts, un būt par meža darbinieku ir goda lieta!” Lauka darbā brīžiem šķiet, ka vecāka gadu gājuma VMD darbinieki tiešām, vismaz retoriskā līmenī, sevi uzskata par kādu īpašu cilti. Latvija šajā ziņā nav unikāls gadījums.

Annas Lorencas (*Anna Lawrence*) pētījums Rumānijā un Polijā parāda virkni spilgtu piemēru, kas apliecina mežziņu lepnumu par “saviem” mežiem un viņu zināšanu nozīmību un “pareizumu”. Viņi pamato savu ekspertu statusu ar tehniskām zināšanām, pieredzi, un sava veida tuvību ar pašu mežu. Viņi sevi pozicionē, kā patiesos meži pazinātājus, un viņi realizēto

kontroli kā tiešu meža interešu aizstāvēšanu (Lawrence, 2009). Lai arī mežsaimniecība un tās kontrole tiek saistīta ar valsts varu, tā iegūst pati savu identitāti. Piemēram, Padomju gados mežsaimniecība tika uzskatīta par vienu no nozarēm, kurā savā mērā iespējams izbēgt no ideoloģiskā konteksta, kas daudz lielākā mērā ietekmēja, piemēram, tādas nozares kā izglītība vai rūpniecība. Šajā “izbēgšanas” diskursā mežzinis veido attiecības ar dabu, ar mežu, kas tiek aplūkots kā apolitiska, tīri ekoloģiska telpa. Tajā pašā laikā var argumentēt, ka gan šī meža *darbaina*, gan pats mežs rodas mijiedarbībā ar cilvēka materiālajām praksēm. Idejas, par to, kas ir daba ir kompleksas un bieži pretrunīgas, un tālu no ideoloģiskas neitralitātes. Un mainoties ekonomiskajam ietvaram un dažādām saimnieciskajām praksēm mainās arī daba.

Līdz 1988. gadam mežu nozari Latvijā vada Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrija. Tās pakļautībā darbojās MRS (Mežrūpniecības saimniecības), kurās tika apvienotas mežsaimniecības un mežrūpniecības funkcijas. Vienkāršojot, viena un tā pati organizācija nodarbojās gan ar meža stādīšanu un kopšanu, gan ciršanu un produkcijas realizāciju. Bez radikālām pārmaiņām šāda sistēma pastāvēja kopš 1975. gada. Izlaižot dažādus pagaidu risinājumus, 1992. gadā mežsaimniecības nozare nonāk Zemkopības ministrijas pārvaldībā un 1993. gadā tiek izveidots Valsts meža dienests. 1999. gadā ANO Pārtikas un lauksaimniecības organizācijas finansēta projekta ietvaros tiek izstrādāta koncepcija “Meža nozares valsts pārvaldes institucionālās uzbūves optimizācija”⁷, kur kā galvenā problēma tiek definēta meža likumdošanas principu neatbilstība “politiskās gribas orientācijai uz tiesisku sabiedrību un tirgus ekonomiku”:

“Papildus jāatceras, ka padomju laikos vienīgais meža īpašnieks bija valsts, turklāt neeksistēja tirgus pašregulējošie mehānismi, līdz ar to vienīgais veids kā regulēt tautsaimniecību bija normatīvu norādījumu plūsma. Šobrīd, kad valstī ir 153 tūkstoši privāto meža īpašumu, normatīvie norādījumi iejaucas ikviena meža īpašnieka saimniecisko lēmumu pieņemšanā, traucē atbildīgi plānot un realizēt sava meža īpašuma apsaimniekošanu” (LR Zemkopības ministrija, 1999: 1-2).

Rezultātā 2000. gada 1. janvārī valsts meža pārvaldes un apsaimniekošanas funkcijas pārņēma Valsts akciju sabiedrība „Latvijas valsts meži”, bet normatīvo, uzraudzības un atbalsta funkciju

7 Pieejams polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file37565.doc

saglabā Valsts meža dienests.

2000. gadā VMD ir 26 virsmežniecības un 197 mežniecības, bet 2006. gadā, pamatojoties uz dažādiem efektivitātes izvērtējumiem un priekšlikumiem, tiek izveidota jauna teritoriālā struktūra ar 23 virsmežniecībām un 118 mežniecībām. Savukārt, jau 2008. gadā ir tikai 11 virsmežniecības un 112 mežniecības. Šajā pašā gadā tiek uzsākta mežziņu, mežziņu vietnieku un mežsargu kvalifikācijas paaugstināšanas programma. Arī ierodoties lauka darba vietā 2012. gada februārī bija pagājis aptuveni mēnesis kopš praktiski tiek realizēta pēdējā VMD reforma. Šobrīd VMD darbs ir organizēts 10 virsmežniecībās ar 29 birojiem – katrā virsmežniecībā no diviem līdz četriem birojiem. Ierodoties vietējā virsmežniecībā es piedzīvoju, darbinieku ironiski dēvēto, “vēsturisko mirkli”, kad pie sienas tika pielikta jaunā virsmežniecības karte un plāksnes ar darbinieku ieņemamiem amatiem un kabinetu numuriem. Četri vīri stāvēja atkāpušies no sarkano ķieģeļu sienas un brūnā dīvāna, novērtējot vai “viss ir taisni un štokos”.

3. attēls, Virsmežniecības vestibils

Informantu viedokļi par pārmaiņām VMD bija ļoti dažādi, tomēr sekoja zināmai iekšējai loģikai, kas lielā mērā sekoja vai nu neolīberālās racionalitātes modelim, vai tādām, kas cenšas to atspēkot. Pirmkārt, atspoguļojās iepriekš pieminētā spriedze starp centru un perifēriju. Mana atslēgas informante Māra uzsver to, ka šobrīd Meža dienests patiešām darbojas kā dienests – izteikti hierarhiska organizācija. Norādījumi vienmēr nāk “no augšas”. Arī pārmaiņu un reorganizāciju procesā apakšējā līmeņa darbinieku idejas “uz augšu” neiet. Šī brīža variants esot ērts, bet ne pateicoties tam, ka tiktu uzklauti to darbinieku viedokļi, kas strādā “uz vietas, mežos”. Māra gandrīz visi VMD nodaļās strādājošie informanti atsaucās uz iepriekšējā VMD ģenerāldirektora Jāņa Kinnas reformu plānu:

Kinnam bija versija, kad paliks tikai mežniecības, bet virsmežniecības likvidēs. Kad bija tas mazais birojs, tad tā bija vieta, kur nāca gan cilvēki, gan informācija: kur zvēri, kur malumednieki, kur kaut kas mežā notiek. [...] No otras puses nav katru dienu jāsež birojā, apskati savas apgaitas, apskati objektus, sakārto dokumentus un viss. Pēc sava grafika un kā izdevīgāk.

Viens no mežziņiem sprieda, ka saglabātas virsmežniecības, nevis mežniecības, nevis kādu funkcionālu apsvērumu dēļ, bet, tāpēc ka virsmežziņiem negribējies zaudēt savus darbus vai tikt pazeminātiem. Viņiem vienkārši esot lielāka ietekme Rīgā.

Manuprāt, Kinna modelis bija saprātīgāks. Kaut kā jau galā tiekam, pamazām sākam pierast. Tā vien šķiet, ka tie solījumi tā īsti nepildīsies un virsmežniecības tikai kratās vaļā no visā no kā vien var, pamazām vien. Daudz kas no funkcijām paliek mums [...] Administratīvā sloga samazināšana ir domāta klientam, ne jau mums. Kas ta mums? Nezinu, kas viņiem te ir samazinās? Nezinu vai kaut kas īpaši ir samazinājies.

Par šo pašu jautājumu viens no vecākajiem mežziņiem izsakās skarbāk:

Tā mežniecību nolikvidēšanu, nu nezinu, tas jau galīgi stulbi. Nodaļas? Kas tās par nodaļām? Kā var būt virsmežniecības – kas tad viņām ir apakšā? Kas tad tas par kuģi, ka augša ir, bet apakšas nav? Dievs zin, kas tas tāds ir... Tā kā iepriekš bija izdomāts, tā strādāja. Tagad tikai sarežģī cilvēkiem dzīvi.

Runātājos, pirmkārt, jūtama neapmierinātība ar nespēju ietekmēt lēmumu pieņemšanu un,

otrkārt, sava veida nepabeigtības sajūta. Informanti arī runā par “šī brīža variantu”, spekulē par tālākām izmaiņām un VMD nākotni kopumā. Darbinieki nav droši par savu darba vietu saglabāšanu. Māra uzzinājusi, ka šobrīd izglītības ministrijā iespējams mežsaimniecības inženiera grādu pielīdzināt inženierzinātņu maģistra grādam, saka, ka noteikti to darīs. Katrs punkts nākamajā reorganizācija var būt svarīgs, lai saglabātu vai zaudētu darba vietu. Arī pirms šīs reformas visiem bija jākārtos eksāmens, un iespējas izvēlēties darba vietu un apgaitu⁸ bija atkarīga no iegūto punktu skaita. Kādas nevalstiskās organizācijas, kas iesaistīta dažādos lauku attīstības projektos, pārstāve man skaidro, ka, viņasprāt, kārtējo reizi reģioni jeb perifērija zaudē cilvēkus. Tā esot apzināta politika VMD struktūru “nogriezt no perifērijas”. Vecākā mežzine Ārija rezumē pavisam pesimistiski:

Tās pārmaiņas nav pārmaiņas, bet dienesta iznīcināšana. Nu, tagad mēs neesam meža... Kā lai to pasaka... Saimnieki jau nebūtu pareizi teikt. Tagad mēs darbosimies pēc tāda paša principa kā VID, tikai mežā, nevis ar nodokļiem un naudām. Tas ir tikai formāli.

Ārija Valsts Ieņēmumu dienestu raksturo kā tīri kontrolējošu un, viņasprāt, neproduktīvu institūciju. Viņas uztverē VMD ir atšķirīgs, tāpēc kā viņi nodarbojas “ar īstām lietām, ar mežu”, kas nav tikai cipari, bilances un sodi. Kā vēl viens piemērs, kas ilustrē VMD augošo bezspēcību ir iespējas manipulēt ar regulējošo likumdošanu. Taksatore Dzidra stāsta, ka no vienas puses jomu regulē daudz “sīki smalku noteikumu”, bet no otras puses ir saimnieks, kas ar “gudru cilvēku” palīdzību var tos apiet: “To veidu ir ļoti daudz, un tie ir likumīgi atrodami. Rezultāts tāds pats tikai ar veselu kaudzi atļaujām.” Viens no šādiem piemēriem ir kailcirtes platības ierobežojums līdz pieciem hektāriem. Šobrīd ir iespējams saskaņot divas blakus esošas piecu hektāru kailcirtes ar kvartālstīgu kā atdalošo elementu. Skatoties dabā tā ir 10 ha liela kailcirte, jo kvartālstīga ir tikai aptuveni sešus metrus plata neapmežota josla, kas atdala meža nogabalus. VMD juristi šāda gadījumā ir atzinuši, ka mežzinim nav tiesību nesaskaņot darbības, kas tehniski atbilst saistošajiem noteikumiem, bet, viņasprāt, neatbilst noteikumu idejai vai labas mežsaimniecības praksēm. Mani informanti to lielākoties skaidro ar šīs 10 hektāru kailcirtes popularitāti LVM, un viņu ietekmi uz VMD politiku. Arī saistībā ar citiem gadījumiem informanti uzsver to, ka mežā ir svarīgi redzēt “to kopumu un apakšu”.

8 Apgaita ir teritorija, par kurā esošajiem mežiem un to uzraudzību ir atbildīgs konkrēts mežzinis vai vecākais mežzinis. Šobrīd mežziņa apgaitas teritorija ir 10 000 ha, bet vecākā mežziņa 5 000 ha.

Kā problēma tiek aplūkota tas, ka šobrīd mežziņu apgaitas ir tik lielas, ka gada laikā visu nevar ar kājām izstaigāt un rūpīgi aplūkot. Viena no izmaiņām jaunajā VMD modelī ir padotības kārtība. Ja iepriekš tā izskatījās šādi: ģenerāldirektors – virsmežzinis – mežzinis – mežsargs. Tad tagad: ģenerāldirektors – virsmežzinis – vecākais mežzinis – mežzinis. Vairs nepastāv viens no amatiem – mežsargs. Mežsargus raksturoja kā mežziņa “acis un ausis”, jo viņi sekojot mežziņa norādījumiem veica lielāko daļu apsekojumu, bet paši nepieņēma lēmumus. Šobrīd bijušie mežsargi ir kļuvuši par mežziņiem, tādējādi krietni paplašinot viņu pienākumu un atbildību klāstu. Runājot, ar šiem jaunajiem mežziņiem šķiet, ka virzība uz vairāk horizontālu dienesta struktūru viņus neiepriecina. Māra gandrīz katru dienu saņem zvanus un konsultē agrāk viņas pakļautībā strādājušos mežsargus. Viņa stāsta, ka daži ir ļoti nomocījušies ar to dokumentu sastādīšanu un darbu ar speciālajām datorprogrammām. Iepriekš mežziņi to visu darīja mežsargu vietā.

Vienā no virsmežniecības nodaļām es noklausījos semināru par Administratīvā procesa likuma normām, kas bija paredzēts tieši jauno mežziņu apmācīšanai. Semināra laikā parādījās dažādi jautājumi, kas raksturo vietējo situāciju. Piemēram, sanākušie joko par to, kā viņiem kaimiņam sastādot administratīvo protokolu ir jāstādās priekšā nosaucot pilnu vārdu un amatu. Tiek runāts par to, kā, lai samērīguma principa ietvaros pamato to, ka ļoti atšķirīgos gadījumos ir piemērots tas pats minimālais sods par meža neatjaunošanu – 50 lati. Mežziņi skaidro, ka viņu uzdevums, nav iekasēt pēc iespējas lielāku sodu, bet panākt to, lai attiecīgā meža platība tiktu atjaunota. Un uzlikt lielāku sodu, viņi to var tieši kavēt – cilvēki iztērē naudu sodam, nevis, piemēram, stādāmā materiāla iegādei. Uz argumentu, ka nocērtot mežu ir nopelnīts daudz vairāk, nekā vajadzīgs, lai to atjaunotu, tiek sniegta vienkārša atbilde – mazdēliņš cērt, vectētiņš stāda. Protams, ka tie ir atsevišķi gadījumi, bet šī atbilde atspoguļo to, kā VMD darbinieki savus likumā noteiktos darba uzdevumus bieži interpretē vietējās attiecīgi savai vietējās ekonomiskās un sociālās situācijas izpratnei.

Seminārs arī ilustrē iekšējās vienošanās meklējumus par to, ko VMD kā institūcija ir spējīga izdarīt un ko nav. Virsmežniecības juriste jautā, kāda jēga no mežziņa, kas savā apgaitā neko nedarot pāiet garām 10 vietām, kur nesaskaņoti cirsti koki? Pārtraukuma paši mežziņi gan runā, ka rakstot protokolus par katru celmu, ko ierauga, viņi strādājot varētu pavadīt 24 un vairāk stundas dienā. Tāpat atskan retorisks jautājums par to, kāda jēga uzlikt 70 latu sodu par nocirstu

koku, ja zināms, ka tam cilvēkam pat nav naudas, par ko nopirkt malku. Tomēr biežāk lauka darbā nākas sastapties ar citu retorisko jautājumu – “Kas to visu darīs?” un “Ei, nu tu visu izkontrolē!” VMD darbinieki šos jautājumus ilustrē ar dažādiem piemēriem sākot no 200 ha jaunaudžu kopšanas pārbaudēm pusmetru dziļa sniega apstākļos līdz medījamo dzīvnieku uzskaites instrukcijām, kuru neizpildāmība esot visiem zināma un saprotama. Viens no mežziņiem stāsta:

Visu izjauca. Bija tradicionāla un sena sistēma ar trīs līmeņiem. Tagad ir virsmežniecības, nav mežniecību. Būs pie mums drīz kā Zviedrijā – nozarē pavisam maz cilvēku. Bet tur cilvēkiem ir savādāka apziņa, kurpe arī nevienam nespiež. Pie mums tā nevar.

Intervijās parādās daudzas atsauces uz cilvēku atbildību, izpratni, informētību. Darbiniekiem patīk uzsvērt to, ka viņi darbojas arī kā padomdevēji un savas jomas speciālisti. Viena no jaunākajām virsmežniecības darbiniecēm uzsver:

Nav iespējams valstij visu kontrolēt – cilvēkiem pašiem ir jāmacās un jāmaina sava attieksme. Līdz šim VMD ir bijusi arī izglītojoša loma, bet pēc reformas mazāk. 20 gadi jau ir pagājuši un cilvēki sāk saprast ilgtermiņa saimniekošanu. Lai darbotos ar meža resursiem, tā ir nepieciešamība.

Tajā pašā laikā šī pieminētā atbildība, izpratne un informētība nav neitrālas kategorijas. Informanti runā par konkrēta veida zināšanām un atbildību. Runājot ar citiem nozares pārstāvjiem parādās tas, ka vienas un tās pašas parādības var iegūt gan pozitīvu, gan izteikti negatīvu nokrāsu. Piemēram, privātā sektora darbinieki pārmet VMD pārspīlētu misijas apziņu un viszinību. Ārija uzskata, ka VMD ir jābūt, vismaz savā ziņā, meža saimniekiem un jālemj par tā pareizu un atbildīgu apsaimniekošanu. Meža taksatore Dzintra uzsver to, ka VMD ir iestrēdzis vairs neeksistējošas saimnieciskās organizācijas mentalitātē un nespēj saprast to, “ko un kā dara mūsdienās”. Viņa nāk klajā ar interesantu diagnozi VMD neapmierinātībai ar pastāvīgi veiktajām reformām – “kolektīva apvainošanās uz saimniecisko formātu”:

Cilvēki mežā šādā vai tādā veidā vienmēr būs vajadzīgi. Ja tu esi profesionāls tev vienmēr būs ko darīt. Bet kurš var maksāt par to, ka viņi tur datorā kārtis spēlē? Jebkurš,

kas tur aiziet strādāt, kas ir kaut drusciņ privāti pastrādājis... Nu atklāti sakot viņi smejas par to, ko viņi tur dara. Bet varbūt tā nav tikai mežu lieta, bet ierēdniecības būtība. Mežu dienest vēl joprojām diemžēl domā tā: "Mums tie meži pieder, mēs visu zinām labāk, nedod dievs mēs ļausim tam saimniekam kaut daļiņu pašam domāt, noteikti mēs esam vajadzīgi." Netiek pat pieļauta doma, ka saimnieks pats arī kaut ko ir spējīgs saprast. Reāli nevar paspēt un neko nevar izdarīt, bet no likuma puses viņi tiešām visu nosaka – kā kam būs būt.

Dzintra uzskata, ka VMD ļaudis, viņai nezināmu iemeslu dēļ, "īsti nav pamanījuši, kā valsts ir mainījies, kāda ir valsts iekārta". Bet viņas kritika nav viennozīmīga, jo esot mežniecības, kur "var normāli aiziet kā klients". Viņa uzsver tieši šo pakalpojuma dimensiju un to, ka pret viņu mežniecībā ir jāizturas kā pret klientu, nevis izglītojamu vai kontrolējamu subjektu. Cits meža taksators Aldis runā par to, ka ilgu laiku VMD, un tā lielais darbinieku skaits ir uzturēts tikai paši priekš sevis. Viņš skaidro, ka, līdz ar lauksaimniecības sektora sarūkšanu, laukos lielākā daļa strādā par dažāda veida ierēdņiem. Tajā pašā laikā arī viņa attieksme pret pēdējām izmaiņām VMD ir kritiska:

Štatu jau gandrīz nemaz nesamazināja, tikai lielāku bardaku uztaisīja. Vienīga tas, ka tagad tiem, kas kādreiz bija mežsargi, lielāka atbildība un pienākumi ir uzlikti. Bet vai tas bija vajadzīgs? nu, tās virsmežniecības drīzāk ir kā piektais ritenis. Bet nu virsmežziņiem jau negribējās palikt par mežziņiem vai mežsargiem. Viņi noturēja, tāpēc ka viņiem bija lielāka teikšana nekā mežziņiem.

Aldis atsaucās arī uz virsmežniecības nodaļas vestibilā izvietotajām likvidēto mežniecību fotogrāfijām: "Visas tās būdiņas, kas gaitenī redzamas, esam turpat kur bijām 2005. gadā tikai bez būdiņām pa krūmiem."

4. attēls, Virsmežniecības nodaļas vestibils

Nevalstiskās organizācijas pārstāve Iluta runājot par tām pašām “būdiņām krūmos” norāda, ja mazajam meža saimniekam nebūs vēlmes iesaistīties kādos projektos, aktīvi nodarboties ar apsaimniekošanu, tad viņam nebūs svarīgi, kur tas dienests atrodas. Savukārt, ja viņš gribēs “uzturēt aktīvas attiecības savā mežā, aktīvi rīkoties”, tad viņam tas ir svarīgi:

Sola, jau ka pašvaldībā būšot kaut kāda tur pieņemšanu diena, bet tas viss ir apgrūtināši. Tas nozīme, ka tad, kad tev ir vajadzība, nokārtot šos jautājumus, tad tev ir jāveic izmeklēšanas process, kuros laikos, kad, ko var atrast, sastapt un kādā veidā to jautājumu sakāroto. Jābūt ļoti erudītam un mobilam.

Taksators Aldis uz šo argumentu atbild ļoti pragmatiski:

Tālu jābrauc? Nē, ja ir ko zāgēt, tad arī visslimāko un visklībāko vecenīti aizvedīs uz

jebkurieni, kaut uz Rīgu.

VMD darbiniekiem patīk uzsvērt to, ka viņi ne tikai kontrolē, bet arī nodarbojas ar meža īpašnieku izglītošanu, palīdz apsaimniekot mežu laicīgi atgādinot par vajadzīgajiem darbiem utt.. Dzintra gan norāda, ka pēc jaunajām reformām “viņi vispār nevienam neko vairs nestāsta un ar izglītošanu nenodarbojas.” Jau 2006. gadā tika izveidots Valsts meža dienesta Konsultāciju pakalpojumu centru (šobrīd jau kā SIA “Meža pakalpojumu un konsultāciju centrs”), kas nodarbojas ar konsultāciju un apmācības pakalpojumiem, no kuriem daļa ir maksas. Šis solis arī tika pamatots ar to, ka VMD ir uzraudzības, nevis izglītojoša vai konsultāciju organizācija:

Lai nodrošinātu Valsts meža dienesta normatīvajos aktos noteikto funkciju izpildi samazināta finansējuma apstākļos, kā arī, lai izslēgtu pakalpojumu sniegšanu, kas raksturīga privāto tiesību personām, gada nogalē Zemkopības ministrija pieņēma lēmumu VMD struktūrvienību Konsultāciju pakalpojumu centru nodot SIA "Latvijas lauku konsultāciju un izglītības centram".⁹

Dzintra sarunas laikā nonāk pie secinājuma, ka “jo mazāk tā meža dienesta būs, jo labāk visiem”. Runājot par VMD “misiju” ilgtspējīgas meža politikas nodrošināšanā un cilvēku izglītošanu “šajā virzienā” Aldis ironizē:

Tagad nāk mežzinis un saka saimniekam: “Stādi tagad priedi”. Kāpēc tad citādāk par nākamajām paaudzēm nerūpējas? Skolas likvidē. Kāpēc nedod iespēju jauniešiem par brīvu studēt? Tā jau nav rūpēšanās par nākamajām paaudzēm, bet rūpēšanās par tām štata vietām.

Atgriežoties pie “kolektīvās apvainošanās uz saimniecisko formātu”, patiesi, vairāki no VMD strādājošajiem informantiem atsaucās uz veco MRS sistēmu kā racionālāku, loģiskāku. Ja tirgus ekonomikas un reformu paradigmas ietvaros tas, ka tā pati organizācija gan apsaimnieko, gan uzrauga meža apsaimniekošanu tiek uzstatīta par pārvaldes loģikas kļūdu, tad daļa informantu to gluži pretēji uz skata par citu labu risinājumu. Māra stāsta:

Manam vīram, kas strādā LVM, viņam ir visi instrumenti, visi apgērbi līdz pat siltajai

9 Pieejams MKPC mājas lapā, sadaļā “Par mums”: http://www.mkpc.lkk.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=55&lang=LV

veļai. Bet pārvaldes institūcijai jau nekad nav naudas. Man ir tikai jaka ar šiltīti “Valsts Meža dienests”, bet kājas slapjas. Tavs vectēvs to mēģināja atrisināt saliekto kopā kontrolējošo institūciju ar apsaimniekotājiem. Tad tā “beznaudas” problēma kaut kā tiek atrisināta. Tajā pašā laikā var teikt, ka visi visus pazīst un kopā strādā – kāda tur vairs kontrole? Tāpat jau visi visus pazīst. Re, mans vīrs strādā vasā¹⁰, es mežu dienestā. Nav īpaši tālu jāiet, lai kaut ko sarunātu.

Arī arī viens no intervētajiem mežziņiem uzskata, ka LVM prakse ilustrē to, ka apsaimniekotājs pats kontrolēt savu darbu:

LVM – viņi ar to nodarbojas un viņi zin kā jākopj mežs. Viņus pārbauda gan iecirkņa vadītājs, pašiem vēl ir savs audits. Nu, ko mēs tur pa vidu maisāmieš? Viņi paši taču labi zin. Bet tāpēc jau mūs te dalīja... Nedrīkstot būt tā, ka paši strādā un paši sevi uzrauga. Bet akciju sabiedrība jau iekšienē paši tā dara. Tas strādā.”

Runājot par VMD un LVM, bieži tiek tēlots stāsts par nabadzīgo, konservatīvo birokrātu VMD un jauno, dinamisko, veiksmīgo biznesmeni LVM. Visspirtāk šos tēlus varēja sajukt apmeklējot virsmežniecību nodaļas vai nu jau slēgtās mežniecības un LMV reģionālo mežsaimniecību. Viena no virsmežniecības nodaļām atrodas nelielā medību pilī. Lielākā daļa no oriģinālajiem interjera elementiem ir aizstāti ar septiņdesmito un astoņdesmito gadu padomju dizainu – daudz izmantots lakots koks, māla šķīvji, meža dzīvnieku izbāzeņi. Pirmajā stāvā atrodas neliela zāle. Viena no darbiniecēm stāsta, ka ir izaugusi šajā ēkā, kad otrajā stāvā vēl bija dzīvokļi MRS darbiniekiem. Viņa arī rāda “šausmīgo” grīdu, kas nodejota MRS laikos. Tagad gan nekas tāds nenotiekot. Nedaudz modernāk izskatās tā daļa, kurā pieņem apmeklētājus. Viena no slēgtajām mežniecībām, kuru es apmeklēju bija neliela divstāvu ēka ar sildmūru apkuri. Otrajā stāvā joprojām dzīvo viens no mežziņiem ar ģimeni. Tai pat laikā darba atmosfērā lielu spriedzi nejut un cilvēki ir ļoti atsaucīgi. Iespējams, svarīgi, ka mani iepazīstināja, atveda “savējais”.

Vēl viens uzkrītošs sīkums bija tas, ka gan visās nodaļās, gan virsmežniecībā teju katrā kabinetā un pat gaitenēs ir izvietoti ierāmēti VMD Ētikas kodeksa eksemplāri. Kā pamatvērtības tajā ir aprakstīta neatkarība un patstāvība, objektivitāte, atklātība un lojalitāte, taisnīgums un godprātība. Interesanti, ka gandrīz trešdaļu no kodeksa apjoma veido sadaļa par uzvedības

10 Informanti LMV bieži sauc par “akciju sabiedrību” vai “vasu”, no saīsinājuma VAS – valsts akciju sabiedrība.

noteikumiem un komunikāciju ar lobētājiem.¹¹ Runājot par darba ētiku, virsmežniecības nodaļas darbinieki pāris teikumus tika līdz Valsts kontrolieri Ingunai Sudrabai, kura esot ierosinājusi, ka darba automašīnas vecākajiem mežziņiem būtu jātur nodaļās, nevis savās mājās. Viņi sūdzas, ka cilvēkiem Rīgā neesot izpratnes ne par lauku vidi, ne attiecīgā darba specifiku. Šeit tas nozīmētu, piemēram, doties 30 km ar savu auto vai starppilsētu satiksmes autobusu līdz nodaļai un pēc tam 25 km atpakaļ līdz savai apgaitai. Vēl viens no argumentiem ir tas, ka darba automašīna vismaz esot viens no pieejamajiem atvieglojumiem. Atvieglojumiem situācijā, kuru labi raksturo virsmežziņa ierašanās VMD nodaļā. Pēc īsas vārdu apmaiņas vecākais mežzinis jautā virsmežzinim: “Kas jauns?” Atbilde: “Ko gribi dzirdēt? Naudas nav un nebūs”. Savējo joks, kam seko vispārēja jautrība.

LMV mežsaimniecība atrados palielā sarkano ķieģeļu ēkā. Iekšā biroji ir atvērta plānojuma vai ar lielām stikla durvīm. Gaitenī dzeramā ūdens aparāts un baltas papīra glāzītes ar bērza tāss apdruku. Daudz vairāk jaunu cilvēku, aktivitātes un steigas. Cilvēki šķiet daudz aizņemtāki un atbild uz jautājumiem piesardzīgāk. Ja virsmežniecībā un tās nodaļās es sastapos ar salīdzinoši maz jautājumiem par manas klātbūtnes iemesliem, tad LVM tā nebija. Dienu pirms plānotās došanās uz LMV reģionālo mežniecību es uzzināju, ka nevaru intervēt darbiniekus bez saskaņošanas ar korporatīvo vadību. Sarunājoties ar LMV personāla vadības un administratīvās daļas pārstāvjiem, tapa skaidrs, ja es par saviem nodomiem būtu devusi ziņu ātrāk, tad speciāli man tiktu organizēta sabiedrisko attiecību tūre pa interesējošo LMV reģionālo virsmežniecību. Tomēr pateicoties īsajam laika termiņam man atļāva intervēt darbiniekus saskaņojot ar viņu tiešo priekšnieku, kurš izrādījās visnotaļ atsaucīgs.

Vas izkonkurē dienestu ne tikai ar skaistām papīra glāzītēm un sabiedrisko attiecību speciālistiem, bet arī ir atalgojumu saviem darbiniekiem. Vairāki no VMD darbiniekiem, tai skaitā Māra, atzīst, ka ir vairākas reizes sūtījuši *vasam* savus CV, pieteikušies uz dažādiem amatiem. Arī Māras vīrs Pauls kādreiz strādāja VMD par mežsargu. Atceroties darba interviju LVM viņš atceras, cik ilgi viņš iztaujāts. Māra piezīmē, ka tas droši vien, tāpēc ka Paula priekšniece cilvēkus, kas visu mūžu nostrādājuši VMD “vispār neuzskata par normāliem”. Pauls uz to retoriski jautā “Nu, vai tad ir normāli?”

11 Pielns teksts pieejams VMD mājas lapā <http://www.vmd.gov.lv/?sadala=500>:

5. attēls, LVM reģionālā mežsaimniecība

Lai saprastu šīs izmaiņas VMD un šajā procesā dažādi novietotu cilvēku reakciju uz tām, nepieciešams ņemt vērā plašāku vēsturisko un politisko kontekstu. Šajā reformu aplūkojumā var saskatīt vismaz divas atšķirīgas racionalitātes, kas plaši aptver idejas par labu saimniekošanu, darbu, pārvaldi. Vienas puses parādās dažādi neoliberālās racionalitātes aspekti. Pirmkārt, tas, ka gan individuālu cilvēku, gan sabiedrību veiksmes vai neveiksmes ir saistītas ar spēju pieņemt racionālus, labi aprēķinātus lēmumus. Neveiksme šādi rīkoties ir pielīdzināma kategorijām, kas tiek saistītas ar dažādu morālu vērtību trūkumu – slinkumu, brieduma trūkumu, bezatbildību. Otrkārt, tiek pārdefinēta valsts loma, tas ir, tā tiek pasniegta kā pakalpojuma sniedzējs biznesiem un individuāliem iedzīvotājiem, kas cenšas maksimizēt savu personīgo labumu. Pat tad, ja valsts ir spēcīgs spēlētājs tirgū (kā tas ir LVM gadījumā), tā darbība tiek veidota un pasniegta tirgus racionalitātes ietvaros. Treškārt, visa veida institūcijām – valsts, tirgus, sociālajām – ir jādarbojas pēc tirgus aprēķina principa. Arī valsts institūciju darba pamatā

jābūt ekonomiskajam izdevīgumam. Tiek uzdotu jautājumi – ko ir izdevīgi darīt, kādā veidā tas atmaksāsies?

No otras puses parādās cita veida racionalitāte, ko daļa no informantiem pasniedz vienkārši kā veselo saprātu, vai, viņuprāt, pašsaprotamo. Šo “otru racionalitāti” analītiskos nolūkos es nosaukšu par modernitātes racionalitāti. Pirmkārt, tajā izpaužas uzsvars uz valsts un kolektīvas aģentūras nozīmi ekonomiskās labklājības nodrošināšanā. Dažādi tirgus risinājumi bieži tiek aplūkoti, kā neloģiski, nesaimnieciski, spekulatīvi, jo tajos svarīgi ir abstrakti rezultāti, ko var mērīt tikai apmaiņas vērtībā (nauda), nevis materiāli, tieši patērējami rezultāti. Otrkārt, modernizācijas racionalitāte uzsver zinātniskas patiesības kā absolūtas un neapstrīdamas. Piemēram, informanti sūdzas par to, ka šobrīd mežs ir kļuvis par dažādu interešu mediācijas, nevis neitrālas zinātnes objektu. Var šķist, ka šis modernitātes racionalitātes apraksts neatbilst, piemēram, plaši pieņemtajai Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) definīciju, kurā ietilpst:

- (1) noteiktu attieksmju kopumu pret pasauli, kas ietver ideju, ka pasaule ir atvērta pārveidei caur cilvēku aģentūru;
- (2) ekonomisko institūciju kompleksu, īpaši industriālo ražošanu un tirgus ekonomiku;
- (3) politisko institūciju loku, kas ietver nacionālu valsti un masu demokrātiju (Giddens: 1998).

Tajā pašā laikā tā racionalitāte, kas meža *darbainā* tiek likta pretī neoliberalajai, nav viennozīmīgi pret tirgus ekonomiku, masu demokrātiju vai industriālo ražošanu. Tas ir, šeit nenotiek cīņa starp “tumšo padomju” racionalitāti vai ksenofobiskajiem tradicionālistiem un demokrātiju un brīvo tirgu. Modernitātes racionalitāte no neoliberalās atšķiras drīzāk ar dažādu šo terminu saturu. Piemēram, neoliberalisma brīvajā tirgū liela daļa vērtības tiek radīta ar pirkšanas un pārdošanas darbībām finanšu tirgos, bet modernistiem saprotamāka šķiet tā saucamā īstā ekonomika, kas saistīta ar produktu un pakalpojumu ražošanu. Modernisti uzskata, ka cilvēku spēkos ir mainīt un uzlabot pasauli. Neoliberalisms arī ietver progresu ideju, tikai tam bieži tiek piedēvēts salīdzinoši ierobežojošs skats uz pasaules uzlabošanu – vienīgais veids, kā uzlabot cilvēku labklājību, attīstīt tehnoloģijas, novērst vides degradāciju ir vēl vairāk paļauties uz tirgus mehānismiem un aprēķinu. Ja modernismā nacionālā valsts ir vērtība pati par sevi, un ekonomika lielākoties tiek organizēta tās ietvaros, tad neoliberalismā tā eksistē pakārtoti tirgum, sniedzot tam dažādus pakalpojumus – nodrošinot iedzīvotāju neaizskaramību, regulējot

līgumsaistību izpildi, nodrošinot brīvu tirdzniecību. Brīvā tirgus un demokrātijas hegemonijas apstākļos, šīs atšķirīgās racionalitātes drīzāk veido spriedzi starp dažādām šo hegemonisko uzstādījumu interpretācijām, nevis atklāti pauž atšķirīgas nākotnes vīzijas. Tas ir, vismaz retoriskā līmenī, mērķi var būt vienu un tie paši, piemēram, labāka, pārticīgāka dzīve, bet veidi kā tos labāk sasniegt, atšķiras.

NEOLIBERĀLĀ DABA UN DARBS

Iepriekšējā nodaļā lielākoties tika aplūkota neoliberālisma un modernitātes racionalitātes spriedze valsts pārvaldes jomā un aplūktas tieši izmaiņas dažādās formālajās institūcijās. Šajā nodaļā es runāšu par neoliberālisma racionalitātes ietekmi uz izpratni par dabu un darbu. Rietumu sabiedrībā daba lielākoties tiek aplūkota, kā cilvēku sabiedrības “cits” (the Other) – pretstats, ar kura palīdzību definēt pašiem sevi. Tieši atbrīvojoties no nesaraucamas saites ar dabu un dabas procesiem, ir iespējams izveidot civilizāciju. Šis uzskats atspoguļojas Rietumu sabiedrības dabas “iekarošanas” un dominances ideoloģijā (Pattberg, 2007). Šeit cilvēks ir dabas saimnieks un uzturētājs, kur tā lielākoties kļūst par zinātniskas izziņas objektu un resursu ekonomiskajam progresam. Šobrīd iespējams novērot to, ka cilvēka attiecības ar dabu ir neskaidras un ietver sevī dažādas emocijas un racionalitātes, kurās sakņojas ekspluatācija, dominance, saglabāšana un aizsardzība (Ugla, 2010: 80-81). Šajā nodaļā, izmantojot dažādus piemērus gan no lauka darba, gan dažādiem reprezentatīviem materiāliem, ilustrēšu dažādus veidus, kā tiek aplūkota dabas, dabas resursu un cilvēka mijiedarbība, un ar tiem saistītās racionalitātes.

2011. gada februārī starptautiskais ziņu kanāls *AlJazeera English* publiskoja dokumentālo filmu *Latvia's pulp fiction* jeb Latvijas lubene. Filma stāsta par to, ka Latvijas meži, vieni no skaistākajiem un bioloģiski bagātākajiem Eiropā, tiek izcirsti riskanti lielos apjomos. Filmas ievadvārdi skan šādi:

Latvijai ir aplaimota ar vieniem no skaistākajiem mežiem pasaulē. Tūkstošiem kvadrātkilometru neskartas meža zemes, kas atbalsta kompleksu retu dzīvnieku un augu bioloģisko daudzveidību. Bet šobrīd apstākļos, kur Latvijas ekonomika atrodas grūtībās un valstij ļoti nepieciešama nauda, šie koki tiek nocirsti satraucoši ātrā tempā.¹²

Ciršanas apjomi tiek skaidroti ar valsts ekonomiskajām grūtībām un pieprasījuma pēc salīdzinoši lētiem kokmateriāliem citās Eiropas Savienības valstīs. Īpaši tiek aplūkota Lielbritānija, kurā nonāk liela daļa Latvijas kokmateriālu eksporta, pietam, izmantojot *Forest*

¹² AlJazeera English: People and Power. 2011. *Latvia's pulp fiction*. Pieejams: <http://www.aljazeera.com/programmes/peopleandpower/2011/02/2011211357149645.html>

Stewardship Council starptautisko saudzīgas mežsaimniecības sertifikātu. Filmas sākumā tiek atspoguļots pirmais Ziemeļvalstu un Baltijas sammits Lielbritānijā. Lielbritānijas premjerministra Deivida Kamerūna teiktais par šo reģionu kā “zaļāko pasaulē”, tiek pretstatīts Lielbritānijas kokmateriālu patēriņa negatīvajai ietekmei uz ilgtspējīgu meža apsaimniekošanu un bioloģisko daudzveidību Latvijā.

Latvijas meži un mazā Austrumeiropas valstiņa, kam šie resursi ir “dāvāti”, lubenē¹³ ieņem noteiktu lomu. Latvija ir attēlota kā Rietumu biznesa un patērētāju labā apkārtā un izmantota dabas resursu izcelsmes valsts. Stāsta “sliktie” ir Lielbritānijas mājas uzlabošanas veikalu ķēdes, starptautiskās sertifikācijas organizācijas un viegli manipulējama un alkatīgi pašieinteresēta Latvijas politiskā elite. Diskursīvā līmenī šis stāsts atgādina tā paša režisora Glēna Ellisa 1995. gadā veidoto filmu *Delta Force*. Filma stāsta par *Shell* naftas atradnēm Nigēras deltā, kur dabas resursi tiek izmantoti tikai vietējās elites un starptautiskā biznesa labā, aizmirstot par ietekmi uz vidi un vietējo labklājību.

Filmas veidotāji saņem komentārus gan no Lielbritānijas veikalu ķēdes, kas tirgo Latvijā ražotos koksnes izstrādājumus, gan *Forest Stewardship Council*, kas tiek publicētas kopā ar gatavo filmas versiju. Latvijas valdības un mežu industrijas pārstāvju satraukums lielākoties atspoguļojas tikai vietējā un mežsaimniecības nozares presē. Viena no reakcijām parādās meža industrijas izdevumā “Baltijas Koks”. 2011. gada februāra numurā redaktore slejā žurnāla redaktore Dzintra Smiltēna raksta:

“Šodien, kad mums ir gan valstiskā neatkarība, gan meža industrija un resursi tās stiprināšanai, veidojas kāds cits drauds. Aiz cieņas pret zinātnisko izcilību ir nodots aizmirstībai spilgtais kolaboracionisma piemērs Augusts Kirhenšteins. Šķiet, tieši šī izcilā profesora rēgs virmo arābiem pasūtītājā televīzijas sižetā. Šoreiz gan - citas lielvaras priekšā stāstot par latviešu nespēju pašiem saimniekot savā zemē. Jo, redz, augstskolas ir saražājušas bailīgus ierēdņus un nelietīgus tautsaimniekus, kas noveduši Latvijas mežsaimniecību līdz pilnīgai iznīcībai.”¹⁴

Šajā tekstā atspoguļojas pavisam cita tirgus un dabas izpratne, nekā Ellisa filmā. Smiltēna

13 *Pulp* no agļu valdoas – koka masa, bet *Pulp fiction* – lubene.

14 Smiltēna, Dzintra. 2011. Society forest – quo vadis? Baltijas Koks. Februāris, Nr. 2 (126), p. 1.

darbojas ar tādiem jēdzieniem kā neatkarība, autonomija, pašnoteikšanās. Viņsprāt, kādas “lielvaras” interese par Latvijas dabas vērtību saglabāšanu ir iejaukšanās šīs valsts iekšējos jautājumos un apšaubā tās autonomiju. Šajā gadījumā dabas resursi kalpo ekonomiskiem mērķiem, bet savukārt spēcīgai ekonomikai ir jānodrošina valsts neatkarība un patstāvība. Šāda Latvijas “zaļā zelta” lomas interpretācija bieži atsaucās uz meža resursu izmantojumu 20. gadsimta trīsdesmitajos gados, kad koksnes eksports liela mērā nodrošināja valstij pozitīvu ārējās tirdzniecības saldo. Tajā pašā laikā, augstākminētais citāts norāda uz to, ka arī Smiltēna attēlo Latviju kā valsti, kurai ir jāmeklē un jācīnās par “savu vietu pasaulē”. Tikai šajā gadījumā caur tirdzniecību un dalību pasaules tirgos mēs esam stiprināti, nevis izmantoti. Tas ir, valstij ir tiesības izmantot dabas resursus pēc saviem ieskatiem un pašu noteiktiem mērķiem.

Arī Paula Beķera rakstā “Atvairot uzbrukumu: Vai Latvijas meža un koksapstrādes nozare ir kļuvusi par mērķtiecīga informatīvā uzbrukuma mērķi?” tiek ierosinātas tās pašas asociācijas, kas Ellisa filmā:

“Pieprasījumam pēc koksnes produktiem stabilizējoties, var rasties situācija, ka vidusmēra brits izlemj nepirkt produktus no valsts, kur, viņaprāt, noplicinošā mežizstrāde tiek veikta vēl kriminālākos apstākļos nekā Indonēzijā, Kongo vai Brazīlijas džungļos.”¹⁵ (pasvītrojums mans)

Beķeris arī *Latvia's pulp fiction* salīdzina ar skandalozo zviedru dokumentālo filmu *Buy Bye Beauty*, kur visai tendenciozi attēlota cita Latvijas “dabas dārguma” – sieviešu – izpārdošana ārzemniekiem. Beķeris uzsver, ka Latvija nav nekādi “Brazīlijas džungļi” un, ka Latvija un tās meža un kokapstrādes industrija atrodas pavisam citā ekonomiskā un arī simboliskā pozīcijā.

Viens no pirmajiem jautājumiem, ko es uzdevu lielai daļai no informantiem bija, kāpēc mežu sauc par Latvijas bagātību. Atbildes bija dažādas, bet tajās lielākoties figurēja divas izpratnes par vērtību. Pirmkārt, tiek uzvērts tas, ka mežs kā resurss ir viegli transformējams finanšu kapitālā. Šo informanti apraksta kā materiālo vai naudas vērtību. Interesanti, ka tieši biežāk tiek lietots tieši vārds nauda, bet “materiāls” drīzāk ir kā sinonīms. Otrkārt, informanti runā par estētisko, veselību, “cilvēcisko”, to, ko ir “iespējams sajust”. Piemēram, LMV darbinieki:

Ja tā paskatās, mums Latvijā nekā cita tik vērtīga kā mežs nav. Tā jau arī ir mūsu lielākā

15 Beķeris, Pauls. 2011. Atvairot uzbrukumu. Baltijas Koks. Februāris, Nr. 2 (126), p. 18-19.

vērtība. Naftas mums nav, gāze arī ne, zelta raktuvju arī diemžēl nav. Varbūt, ka pat labi, ka nav. Pat labāk, ka mums ir mežs. Tādā ziņā, ka *zaļais* mežs. Mēs dzīvojam veselīgāk. Var baudīt ne tikai materiālā ziņā, bet arī to, ka cilvēks var mežā atpūsties un priecēt aci no ainavas. Ka nav izpostīts reljefs, tā, kā tas ir, kur lieli naftas agregāti un raktuves. Zaļais mežs arī nerada katastrofu riskus.

Nafta, zelts, bagātība - tā arī ir. Ja mēs raugāmies uz dabas resursiem no iedzīvotāja skatu punkta – tas ir atjaunojams, lielā daļā valstij piederošs un apsaimniekojams resurss. Tas ir cilvēkiem redzams, saprotams un sajūtams. Mēs zinām, ka mums ir arī smilts vai māls ir, bet pie tiem mēs tā nepiedomājam. Mežus mēs redzam. Tas ir resurss ar pastiprinātu vērtību sabiedrībā tieši tāpēc, ka sabiedrība to pastāvīgi izjūt – ogojot, sēņojot, atpūšoties. Patīk cilvēkiem. Par tādām citām vērtībām neiedomājas, pat ja varbūt tajās būtu lielāka.

Arī LVM sabiedrisko attiecību politika uztver tieši šo zaļumu. Aptuveni 11 minūšu video “Mežs cilvēkiem”, kas izskaidro LMV darbības pamatprincipus, tiek spēcīgi likts uzsvars uz mežu kā zaļu un sociālu nozari.¹⁶ Caur šo salīdzinājumu ar zeltu vai naftu tiek veidots arī stāsts, kurā katrai valstij pasaulē ir dots kāds pamats, uz kura veidot savu labklājību. Un kāpēc, lai Latvija pilnībā neizmantotu iespējas, ko tai ir devusi daba? Virsmežniecības darbinieks, atbildīgais par medību jautājumiem Latvijas mežu vērtību interpretē šādi:

Mūsdienu griezumā meža vērtība gan ir vairāk saistīta ar Latvijas ekonomiku, nekā ar visu pārējo. Ja paņemt tā globāli, uz kā lai valsts atsperas? Uz kā, lai viņa paņem kredītu? Kaut kas ir jāliek pretī. Krievijai ir nafta un akmeņogles, gāze, ar ko viņa var operēt un visu nosegt. Nu, jūs man naudu nekad nedosiet, ja es nevarēšu nolikt kaut ko pretī. Tāpēc jau bija visi sašausminājušies... Ja noprivatizētu Latvijas mežus, kas tad paliktu beigās? Mums pat nebūt par ko runāt ar Eiropu un visiem pārējiem aizdevējiem.

¹⁶ Pieejams <http://youtu.be/c7VESJcrWqc>

6. attēls, kadrs no LVM “Mežs cilvēkiem” video.

Latvijas vieta pasaulē caur mežu *darbainu* tika meklēta arī Vācijas-Baltijas Tirdzniecības kameras rīkotajā pieņemšanā par godu Starptautiskajam meža gadam. Pašu pieņemšanu, finansēja viens no lielākajiem Latvijas kokapstrādes uzņēmumiem, kas vēlējās organizēt šādu pasākumu, bet uzskatīja par nevēlamu atklāti izrādīt savas finansiālās iespējas. Šajā pasākumā piedalījās Vācijas-Baltijas Tirdzniecības kameras, Vācijas vēstniecības, Zemkopības ministrijas, Pasaules Mežu organizācijas pārstāvji, Latvija universitātes, Latvijas Lauksaimniecības universitātes un atsevišķi Vācijas universitāšu mežu zinātnieki, vietējās industrijas cilvēki un (topošie) ārvalstu investori Latvijas mežu un kokapstrādes industrijā. Runātāji no Vācijas vēstniecības, Zemkopības ministrijas un Drēzdenes Tehniskās universitātes uzsver ilggadēju, arī simtiem gadu pastāvējušu, ekonomisko un zinātnes sadarbību starp Latviju un Vāciju. Zemkopības ministrijas Mežu departamenta vadītājs Arvīds Ozols piemin tādus 19. un 20. gadsimta zinātniekus un kā Lēvisu, Sīversu un Bodi un to, kā vācu slivikultūras skola

attīstījusies arī Latvijā. Viņš piemin arī vācu valdības atbalsta programmu iesaisti meža nozares pārveidē Latvijā pēc 1991. gada un to, ka šīs saites vienmēr bijušas atgriezeniskas. Piemēram, Bavārijas Valsts meži administratīvā ziņā ir Latvijas Valsts mežu kopija. Tāpat tiek uzsvērtā dalība pasaules “zaļuma” un ilgtspējas kustībās – cilvēki nēsā Pasaules Meža gada nozīmītes, uz sienas tiek projicēti Latvijas dabas ainavu attēli un fotogrāfijas ar Vācijas-Baltijas tirdzniecības kameras organizētā meža stādīšanas talku.

Atšķirībā no “Baltijas koka”, šeit tiek aktualizēta piederība, nevis autonomija. Retoriska tiek balstīta uz līdzvērtīgu partneru sadarbību, kas interesantā pastāvējusi jau simtiem gadu. Tie uzsvērtā nepieciešamība pēc sadarbības un investīcijām, nevis absolūtas autonomas un suverenitātes. Tiesa līdzīgi Paulam Beķerim no “Baltijas koka” “dalība pasaulē” ir tas, kas var padarīt mūs brīvus un neatkarīgus. Šādā kontekstā ir iespējams domāt par brīvu Latviju, kurā pieņemt autonomus lēmumus par resursiem, bet tajā pašā laikā mēs redzam tās atrautību no fiksētas teritorijas un nemainīga iedzīvotāju kopuma. Valsts kā fiksēta teritorija, kurā realizēt autonomu lēmumu pieņemšanas spēju pastāv tikai diskursā, kad tiek runāts par nevēlamu iejaukšanos. Dažādie tīkli un tiem piederīgās “mobilās un mobilizējošās zināšanas” (Lowenhaupt Tsing, 2005: 7) veido daudz kompleksāku realitāti, kur iespējams tieši savienot *Radisson SAS* konferenču zāles, birojus Stokholmā vai Hamburgā un mežus Alūksnes novadā.

Šeit mežs parādās kā sociāla daba, pirmkārt, tāpēc ka tas palīdz realizēt dažādus politiskus. Mērķus, un, otrkārt, tāpēc ka, salīdzinot ar, piemēram, derīgo izrakteņu ieguvu, ir burtiski pieblīvēts ar cilvēka darbu. “Zaļais” mežs nav neaptverami ilgu ģeoloģisko procesu rezultāts, bet gan samērā pārskatāms divu, trīs cilvēku paaudžu darbs. Ja Ellisa filma runā par mežu kā “dāvanu”, kā dabas bagātību, ar kuru kāda teritorija vienkārši ir vai nav apveltīta, tad Latvijas meža nozares cilvēkiem šķiet svarīgi uzsvērt tieši dabas un cilvēka darba mijiedarbību. Dabas socialitāte arī ir atslēga tās mijiedarbībai ar dažāda veida politiskām un ekonomiskām racionalitātēm. Lai aplūkotu dabas saistību ar šīm racionalitātēm tai ir jādod zināms sociāls plašums, tas ir, to nevar apskatīt tikai kā dotu lielumu, neitrālu resursu.

Pirmkārt, iespējams izmantot sociālās dabas (*socio-nature*) pieeju, kur galvenie argumenti it tas, ka zināšanas par dabu vienmēr ietekmē paši zinātāji, tomēr zināšanas nav vienīgā dabas sociālā dimensija., un tas, ka sabiedrības gan tīši, gan netīši, pārveido dabu to fiziski iekļaujot dažādos

sociālajos procesos (Castree, 2001: 10-15). Šajā pieejā arguments ir veidots no pozīcijas, kur daba tiek uzskatīta par ārēju sociālajam, un nepieciešamību šo uzskatu atspēkot. Man vērtīgāka liekas Kārļa Marksa (*Karl Marx*) pozīcija, kas drīzāk izriet no dabas un sociālā vienotības, un apraksta ideoloģiskas konstrukcijas, kas šo te vienotību tiecas padarīt neredzamu:

No teorētiska skatu punkta, augi, dzīvnieki, akmeņi, gaiss, gaisma utt. veido daļu no cilvēka apziņas – gan kā dabas zinātņu objekti, gan kā mākslas objekti; tie ir viņa intelektuālā neorganiskā daba, viņa intelektuālie iztikas līdzekļi, kuri viņam jāpastrādā pirms tos iespējams baudīt un asimilēt. Arī no praktiskā skatu punkta, tie veido cilvēka dzīvi un aktivitāti. Fiziski cilvēks dzīvo tikai no dabas produktiem, vienalga vai tie atklājas kā ēdiens, siltums, apģērbs, dzīvesvide utt. (Marx, 2000: 89)

Atgriežoties pie Polanji un Granovetera dabas neoliberalizācija nozīmē, ne tikai ekonomikas atdalīšanu no sabiedrības, bet arī no ekoloģiskās dzīves vides, kas ir viens no tās pastāvēšanas pamatiem. Neoliberālisms konstruē tādu pasauli, kurā ekonomika ne tikai nav atkarīga no sociāliem, bet arī ekoloģiskiem ierobežojumiem. Cilvēku sabiedrības un dabas attiecības savos pamatos ir materiālas, bet dabas neoliberalizācija ir process, kas tiecās šīs attiecības atsvešināt.

Vēl viens veids kā to aplūkot šo procesu ir dabas komodifikācija, kas, pirmkārt, izpaužas tajā, ka zeme kļūst par privātīpašumu. Polanji argumentē, ka darbs, zeme un nauda jebkurā tirgus sociālajā konstrukcijā būs sava veida neīsta vai fiktīva prece (*fictitious commodity*), tas ir, tiem piemīt īpašības, kuras nav iespējams iekļaut tirgus formālajā racionalitātē. Darbs un zeme ir cilvēka aktivitāte un daba pati par sevi, un abas no šīm lietām nav radītas pārdošanai. Polanji norāda, ka šo lietu pakļaušana tirgus principiem, nozīmē pašas sabiedrības substances pakļaušanu tirgum. Savukārt, nauda ir tikai pirkspējas apliecinājums, kurš ir, nevis ražots pārdošanai, bet radīts caur banku un finanšu institūciju mehānismiem. (Polanyi, 2010: 71) Greibers raksta par naudu kā mehānismu, kas rada noteikta veida “atmiņas zudumu”, tādējādi anonimizējot un atsvešinot dažādas apmaiņas (Graeber, 2009: 109). Rezultātā neviena no šīm lietām neiekļaujas tirgus pašregulējošajā matricā un visi centieni tās tur iekļaut ir sava veida sociāli konstruēta falsifikācija, tas ir, neoliberalisma konstruktīvisma projekta rezultāts.

Brūss Brauns (*Bruce Braun*) norāda uz to, ka, lai pilnīgāk izprastu dabas “inkorporāciju konkrētās politiskajās un telpiskajās formās”, ne-cilvēciskā daba arī ir jāaplūko kā “noteicošs

sociālās un politiskās dzīves elements” (Braun, 2008: 668). Tas ir, iespējams, ka dabai – mežam, kokiem, dzīvniekiem, upēm, iežiem – iespējams piešķirt politisku aģentūru. Dabas un sabiedrības attiecības šajā gadījumā nenotiek tikai formā, kur cilvēks ir aktīvs patērētājs, bet daba pasīvs resurss, bet aktīvā mijiedarbībā. Markss, runājot, par dabas un cilvēka attiecībām izmanto jēdzienu vielmaiņa (*metabolism*). Cilvēka darbs tiek definēts kā “process starp cilvēku un dabu, kurā cilvēks caur viņa paša darbību mediē, regulē un kontrolē vielmaiņu starp viņu pašu un dabu.” Rezultātā, dominance pār dabu ir iespējama tikai caur atsvešinātību, – algotu darbu un privātu zemes īpašumu.

Mani informanti bieži runā par mežs ir līdzeklis pašpietiekamības nodrošināšanai. Piemēram, vairāki no maniem informantiem runāja par šķeldas ražošanu un vietējo enerģijas patēriņa vajadzību nodrošināšanu ar vietējiem, zaļiem resursiem. Šeit tiek uzsvērts tas, ka abstraktas transakciju ķēdes, piemēram, iegūt koksni, pārdot to pasaules tirgū, nopelnīt labu naudu, bet pēc tam par to nopirkt visu vajadzīgo enerģijas ražošanai, tiek aplūkotas kā ne-rationālākas, nekā tieša vietējo resursu izmantošana:

To pašu šķeldu šeit smalcina, ved uz Zviedriju un tur dedzina, un tas atmaksājas. Kāpēc lai šeit neatmaksātos? Tajā pašā laikā šeit daudzās vietās tikai gaida, ka no Krievijas gāzi un mazutu kurināšanai atved. Ja jau cirstu tos baltalkšņus un visus citus mazvērtīgos, es domāju te gadiem 20 cilvēkiem darbs parādītos. Mazāk valstij būtu jādod uz ārzemēm, un nebūtu arī tik daudz jācērt tie lielie meži. Bet tie, kas ir lielās apritēs, un tomēr Rīgā, viņiem ir izdevīgi sadarboties. Un, iespējams, ka viņi kaut kādā mērā, piemēram, ir atkarīgi no krievu lielajām kompānijām. Ja tagad sāktu mazāk gāzi vai mazutu kurināt, tad ostās tās pārkraušanas vietas... Viņiem jau arī tas ir business. Un viņi savukārt kaut kādas partijas sponsorē. Un beigās nav neviena, kas nolobētu to, kas ir izdevīgi šeit. Citi saka, ka pēc izmaksām tas ir tas pats, kas dedzināt mazutu. Bet ko nozīmē tas pats? Tagad, lai dedzinātu mazutu savāc baigo naudu, miljonus un visu pārskaita kaut kādai firmai Krievijā. Ja tas ir tas pats, tad kāpēc te tik daudz cilvēkiem vienīgais darbs ir no simtlatnieku programmas. Paši cērtam, paši dedzinām, paši katlu mājas pārbūvējam. Tad tā nauda apgrozās šeit.

Arī citi informanti uzver to, ka mežs ir vietējās ekonomikas pamats. Informanti biežu saista

meža nozīmi saistībā ar lauksaimniecības lomas samazināšanos. Ja padomju laikā lauku dzīve pamatā balstījās lauksaimnieciskajā ražošanā, tad tagad uzsvars tiek likts uz mežiem. LVM darbiniece uz jautājumu par meža “lomu” to skaidro šādi:

Reģionos cilvēkiem tā ir ārkārtīgi liela vērtība nodarbinātības ziņā. Strādājot šeit, reģionā, to ļoti ļoti var just. Pirmkārt, tie ir visi mūsu konkursi, kuros ļoti aktīvi piedalās tieši vietējie iedzīvotāji, mēģinot piedāvāt mums labus piedāvājumus, lai mēs ar viņiem noslēgtu līgumus par apsaimniekošanas darbu veikšanu. Tā ir viņu nauda, viņu peļņa. Tas ir tiešā veidā. Bet vēl papildus ir uzņēmumi, kas ar mums saistīti, – kokapstrāde, granulu ražošana, mēbeļu ražošana un kas tik vēl nav. Reģionā tas lielā mērā ir nodarbinātības pamats. Jebkurš cilvēks, kaut vai viņš ir amatnieks un taisa soliņus... Koks ir viņa izejmateriāls, ar ko viņš pelna naudu. Dzīvojot Rīgā un citās lielās pilsētās varbūt tam nav tik liela nozīme, bet šeit noteikti.

Arī viens no VMD mežziņiem izsakās pavisam līdzīgi:

Mežs Latvijā patiesību sakot ir viens no ekonomijas pamatiem. Tā ir. Nu, kas mums cits ir izņemot mežu? Un lauki pagaidām nav izmiruši tikai privāto mežu dēļ. Visi tie zemnieki, kas te vēl turas uz mežu vien stutējas. Pašlaik ekonomiskā funkcija noteikti ir svarīgākā. Pārējās būs pēc tam – rekreatīvā, ekoloģiskā, tā pati visiem zināmā skābekļa lieta, sociālā. Bet tas viss būs pēc tam.

Bieži tiek pieminētas arī medības un sēņošana, ogošana. Vienā no virsmežniecību nodaļām mežzinis man reizes piecas dažādos brīžos atkārtoja to, ka pats svarīgākais meža resurss ir gaļa. Līdz galam šī apgalvojuma nopietnību es nesapratu, bet tā noteikti bija ziņa, ko viņš man stingri gribēja nodot. Arī par medību jautājumiem atbildīgais Valdis, runājot par malu medībām, skaidro, ka tas, ka cilvēks no meža paņem tik daudz, cik pašam vajadzīgs, nav lielākais ļaunums. Viņš to salīdzina “ar tiem cilvēkiem, kas dzīvoja alās”. Bet šeit parādās arī pārdomas par to, cik ir “cik pašam vajadzīgs”. Valdis to skaidro ar to, cik pats apēsts, cik pats var malkā sakurināt, cik pašam juntu uz galvas uzlikt. Un šīs ir lietas, ko viņaprāt cilvēkam, it sevišķi lauku cilvēkam, kuram nopelnīt iztiku naudā ir krietni sarežģītāk, atņemt nedrīkst. Arī vecākais mežzinis Vilnis runā par ogām un sēnēm kā “ļoti nopietnu padarīšanu”:

Kas te rudenos notiek? Kad no bezdarbniekiem iepērk šīs ogas? Viņi tiešām nopelna, kaut kāds iztikas minimums viņiem tiek. Tiem cilvēkiem, kam nav nekāda darba un ienākumu, tas rudens moments ir ļoti svarīgs.

Cilvēku tiesības izmantot dabas resursus tiek pamatotas ir viņu tuvumu, klātbūtni, to, ka tā ir viņu vienīgā iztika. Piemēram, cirst naudas dēļ ir slikti, cirst, lai uzceltu māju vai sūtītu bērnus skolā ir pieņemami. Arī Māra un viņas vīrs pastaigājoties pa ģimenes mežiem pēc jauno eglīšu lieluma, atceras, cik lieli bijuši bērni un, kam tieši nopelnītā nauda iztērēta. Piemēram, pēdējā cirsma izmantota dēla studiju kredīta atmaksāšanai.

Visos no šiem piemēriem ir uzsvērti “vietējie” kā meža resursu primārie izmantotāji. Rīdzinieki lielākoties parādās runājot par meža rekreatīvajām funkcijām, un meža īpašniekiem, kas tos lielākoties izmanto tikai kā “naudas avotu”. Vietējiem meži ir kļuvuši par vienu no galvenajiem pārtikšanas avotiem. Salīdzinot ar mežu, atgūtā lauksaimniecības zeme lielā mērā ir zaudējusi savu vērtību. Neoliberālo reformu rezultātā laukos perifērija izjūta ir tikai pastiprinājusies. Deviņdesmitajos gados Latvijas ekonomikā daudz lielāku vietu ieņēma pakalpojumu sektors, kas koncentrējās lielajās pilsētās, bet lauksaimnieciskā ražošana nebija konkurētspējīga nu jau atvērtajos tirgos. Tajā pašā laikā, divas LMV intervētajām informantēm norādīja uz to, ka neveiksmes lauksaimniecībā drīzāk ir saistītas ar "saimnieciskuma" trūkumu:

Manuprāt nav tā, ka ar lauksaimniecību nevar nopelnīt. Piemēram, es pati katru dienu braucu uz darbu un redzu, ka mums ir ļoti maz īstu saimnieku. Ir īpašnieki, bet saimnieku maz. Saimnieks ir gatavs saimniekot tai savā zem, tātad iespējams arī nodarboties ar lauksaimniecību. Lielā daļā šo nekustamo īpašumu ir tikai īpašnieki, kas reāli dzīvo kaut kur Rīgā, citās lielās pilsētās. [...] Lauksaimniecībā, es domāju, ka cilvēki, kas ar to grib nodarboties, atrod veidus kā tikt galā. Vienkārši mums ir mainījusies sabiedrība. Bieži vien tās runas, ka laukos nedzīvo cilvēki, tāpēc ka nav darbs. Arī ir tāds pārspīlējums, jo, ja mēs piedāvātu lielai daļai jaunu cilvēku – tev būs darbs, būs māja – viņi tāpat nenāktu laukos dzīvot, tāpēc ka tie ir lauki. Te nav ballītes un kafejnīcas. Viņiem ir citas vērtības.

Kā vēl vienu no iemesliem informante piemin 50 gadus, kuros “cilvēki pierada strādāt ar kaut ko gatavu, kāds cits izdomā un pašiem tikai jāizpilda”. Abas informantes runā par to, ka cilvēkiem

neesot uzņēmības, vīzijas, pacietības un vajadzīgo prasmju, lai viņi nodarbotos ar lauksaimniecību vai jebkuru citu biznesu.

Māra mani iepazīstināja ar vienu no apkaimes lielākajiem lauksaimniekiem - savu bijušo priekšnieku Pēteri, kas aizgājis pensijā jau pirms kādiem 10 gadiem. Māra bija apsolījusi ar viņu kopā aizbraukt apskatīt viņa mežu un palīdzēt viņam saprast, ko varētu darīt, ko nevarētu un galvenais, kādi dokumenti jānokārto. Mārai kaut kādā mērā ir neērti doties šajā “konsultācijā”. Tas nav īsti darba darba brauciens, privāts pakalpojuma arī nē, jo vēl joprojām darbojas zināma padotā – priekšnieka dinamika. Viņas darbā sarunas un dažādu jautājumu nokārtošana ar daudziem klientiem bieži vien ir saistīta ar dažādām saitēm, kas ir ir ārpus anonīma vai neitrāla valsts pārvaldes modeļa realizēšanu. Bijušais priekšnieks, kaimiņš, darba kolēģis (daudzi VMD darbinieki ir arī meža īpašnieki), bērnu skolābiedru vecāki. Visi kaut ko par visiem zina. Kas kuram iekļāts, kas kuram pieder, un kādas kuram dzīvesveids.

Pie Pētera mājas izkāpjām no Māras mašīnas un pārsēžamies Pētera tumši zaļajā pikapā, kas ar gadiem tā piesūcies ar tabakas dūmiem, ka aizsitas elpa. Vispirms Māra ar bijušo priekšnieku pārrunā pārmaiņas VMD, noskaidro, kur vispār jābrauc dokumentus atdot un tamlīdzīgi. Tam seko saruna par “piekasiģajiem” un “normālajiem” mežziņiem. Sarunas galvenā daļa – sanitāras, izlases, kopšanas cirtes. Pēteris skaidro, cik ļoti nevēlās iekļūt nepatikšanās. Māra tas ir atvieglojums, jo viņa uztraucās, ka priekšnieks jau kaut ko būs nocirtis un prasīs viņi izpestīt no nepatikšanās. Šādā situācijā distancēties no visām pārējām attiecībām ir grūti, pateikt “nē” arī grūti.

Šķiet, ka mana klātbūtne Pēteri izprovocē uz garu runu, kurā viņš izklāsta savu šī brīža ekonomiskās un sociālās situācijas analīzi. Viņš stāsta, ka kādreiz bijuši pārāk labi un kārtīgi, kamēr visi Latvijas nāk tikai no privatizācijas shēmām: vēlēšanās būt godīgam tikai nostāda tevi apzagtā situācijā. Viņš pieskaras arī skaidrojumiem, ko es sauktu par savvērestības teorijām par tautas iznīcināšanu. Ar to savukārt tiek skaidrota dzeršana, un kārtīgu strādātajā trūkums. Pēteris šobrīd lielākoties nodarbojas ar lauksaimniecību, bet varētu teikt, ka viņš ir no tiem, kas savu biznesu “stutē uz mežiem”. Māra stāsta, ka tie ir apķīlāti krustu šķērsu. Un pats Pēteris arī neesot bijis nedz tik labs, nedz kārtīgs. Viņasprāt, arī laukos vislielākās problēmas ir alkoholisms un arī azartspēles. Ikdienu runājot par dažādiem cilvēkiem, parādās vai nu stāsti par

teju brīnumainu tikšanu ārā no grāvja, vai gluži otrādi – pazudušām dzīvēm. Parasti viens no stāsta centrālajiem elementiem ir darbs. Palika bez darba un vairs nebija iemesla nedzert. Bet dzērājs vairs jaunu darbu nevar dabūt. Arī atpakaļceļā pie viena no mazajiem lauku veikaliņiem Māru uzrunā, kāds manāmi iedzēris vīrietis, kas vēlējās noskaidrot kaut ko par savu bērzu ciršanu.

Pēc šī brauciena man šķiet, ka “biznesa vide” šajā vietā tiešām nav tā spožākā. Arī tie, kas “māk nopelnīt” netiek tēloti kā prasmīgi saimnieki. Vecākais mežzinis Vilnis daudz runā par to, ka privātie pelna tikai uz pirkšanu un pārdošanu, uzskatot, ka šāds bizness nav kaut kas tāds, ar ko varētu lepoties:

Privātie pelna tik uz pirkšanu un pārdošanu. Nu, labi tās tantiņas vēl apkrāpj. Aizbrauc paskatās, ko tur vēl varētu nocirst. Pasaka tantiņai summu – viņa pārdod. Nocērt pēdējo, kas palicis, atpelna visu naudu, ko tantiņai samaksāja un atkal pārdod nākamam. Zviedram, jo viņi zina, ka meža zeme ir vērtība. Te ir ļoti liela peļņa, tas vēl joprojām notiek.

Taksators Andrejs līdzīgi LVM darbiniecēm norāda uz to, ka cilvēki nebija gatavi rīkoties ar nesen atgūtajiem īpašumiem, kas nereti noveda pie teju traģiskām sekām:

Mēs īsti nebijām redzējuši ne mašīnas, ne televizorus, ne mobilos telefonus. Bet mežs nokrita principā par brīvu – acu priekšā. Te nekā nebija, te man ir! Tie tūkstoši! Es tik tagad cērtu un pārku visādus krāmus, kas pēc gada pēc diviem beigti. Nav vairs ne meža ne krāmu. [...] Mēs nebijām gatavi tam, ka man tagad īpašums nokritīs no gaisa. Es nebiju gatavs saimniekot. Mežs ta neaiztikts, bet kad cilvēki tika iekšā, ierobežojumu nekādu, cirta kā tik varēja. Ar takšiem braukāja no sākuma, pēc tam jau nopirka mašīnas, dzēra uz nebēdu, bija bāru pilna lauki – vienos bāros un kafējnīcās. Tagad nekā vairs nav. Lliela daļa to mežu tika, kā saka, aiz stūra izčurāti. [...] Un kāpēc Latvijā ir bezdarbnieku tik daudz, tik daudz brauc uz ārzemēm? Ne jau, tāpēc ka te galīgi nebūt ko darīt, bet tāpēc ka mūsu smadzenes ir orientētas uz darba meklēšanu, nevis darba radīšanu.

Stāsts par mežu, mašīnām un dzeršanu ir fabula, kas tiek atkārtota teju katrā intervijā. Stāsts kalpo, lai ilustrētu brieduma trūkumu no īpašnieku puses, īstermiņa domāšanu, bezdarba

problēmas, no kurām kā viena tiek minēts alkoholisms un azartspēles. Un mežs lielā mērā bija viens no šo procesu katalizatoriem. Savā ziņā tas tiek skaidrots ar īstermiņa īpašnieka pieeju, kas tiek pretstatīta ilgtermiņa saimniekošanai. Un tā savukārt tiek pasniegta kā daļa no brīvā tirgus sistēmas, kur meža īpašumam ir liela apmaiņas vērtība, tādējādi mazinot darba nozīmi. Otra fabula ir par tantiņām, kas par pārdod mežu par cenu, kas krietni atpaliek no to "īstās vērtības". Bet tālāk šie mēži nonāk dažādu ārvalstu īpašnieku rokās:

Zviedri... Nu labi tas ir business. Uzpirceji atrod lauku tantes. Kas vēl ir labs tirgus instruments? Firmas ar nosaukumiem Latvijas Mežu fondi, Latvijas Mežu īpašumi, Meži latviešiem, Latviešu meži. Viņi nopērk, nocērt kas ir ir nocērtams un dārgāk pārdod zviedriem. Lielie zviedru meža uzpirceji jau negrib strādāt ar 100 tantēm, viņi strādā ar vienu starpnieku. Zviedriem ir bišķin vairāk naudas. Lai dabūtu Eiropas subsīdijas uz Latviju vajag stipri daudz ieguldīt. Un vietējiem jau nav ko ieguldīt. Lai vai kā mums nepatīk tie meži ir lieliski sakopti. Mēs jau arī varētu. Bet mums ir tikai gribēšana, bet naudas nav.

Bez Latvijas Valsts mežiem, aptuveni puse no 25 lielākajiem meža īpašniekiem ir dažādi ārvalstu, lielākoties Ziemeļvalstu uzņēmumi. Piemēram, "Storebrand Livsforsikring AS" īpašumā esošais "Foran Real Estate", pēdējos divos gados ir nopircis 26000 hektārus meža teritoriju, tas ir, gandrīz 1% Latvijas teritorijā esošo mežu. Un tas ir tikai viens no daudziem uzņēmumiem. Tāpat Latvijā darbojas vairāki uzņēmumi, kas nodarbojas tikai ar ārvalstu uzņēmumiem piederošo meža īpašumu apsaimniekošanu. Viens no piemēriem ir SIA "Skogs salkskapet Latvija", kas ir Zviedrijas Meža apsaimniekošanas apvienības meitas uzņēmums. Ir arī vietējie uzņēmumi, kas ar ārvalstu investoru palīdzību iepērk un apsaimnieko mežus, kuros nepieciešams ieguldīt ļoti lielu darbu. Tāpat tiek iepirkta lētas lauksaimniecības zemes un tajās stādītas meža plantācijas.¹⁷

Informantu viedokļi par šo procesu ir dažādi. LVM cilvēki lielākoties uzsver to, ka tirgum ir jābūt brīvam. Tiesa piebilstot, ka nekas atbalstāms tas nav un ka tik pat labi šos meža īpašumus varētu atpirkt arī valsts. VMD cilvēki ir skeptiskāki, bet atzīst, ka lielākā daļa skandināvu uzņēmumu savus mežus apsaimnieko ļoti labi. Tajā pašā laikā šīs "svešās" īpašumtiesības tiek 17 Jaunbelzere, Anita. 2010. Svensoni izpērk Latvijas mežus?! <http://mezalietas.lv/>, 19. marts (raksts pieejams <http://www.atjaunotne.lv/sites/default/files/mmm.htm>).

aplūkotas kā drauds. Piemēram, Māra stāsta, ka visus purvus ap savu māju ir noprivatizējuši, lai netiek kaut kādiem ārzemniekiem. Arī cits virsmežniecības darbinieks skaidro, ka labāk pats nopircis zemi no kaimiņa, kas to taisījies pārdot ārzemniekiem. Kā galveno iemeslu viņš min to, ka no tiem “ārzemniekiem neko nevar zināt, ko viņš sadomās tur darīt”. Arī par medību jautājumiem atbildīgais Valdis uztraucās par to, ka ārzemju īpašnieki varētu neslēgt līgumus par medībām viņu teritorijā ar vietējiem medniekiem, bet ļaut medīt tikai “savējiem”.

Kā galvenais skaidrojums Ziemeļvalstu un citu uzņēmumu interesei par meža zemēm Latvijā tiek minēta ir cena. Meži Latvijā ir lēti un pat tad, ja tajos ir jāiegulda gan nauda, gan samērā ilgs laiks, atšķirība starp ieguldīto un nopelnīto ir ievērojami lielāka kā iegādājoties mežu, piemēram, Zviedrijā. Tāpat nedrošā ekonomiskajā situācijā mežs var kalpot kā ilgtermiņa noguldījums ļoti “cietā valūtā”, īpaši rēķinoties ar to, ka tā vērtība aug dubultā – gan koksnes pieauguma, gan nekustamā īpašuma ziņā. Deivids Hārvijs (*David Harvey*), runājot par dažādām kapitālisma krīzēm, piemin laika laik-telpas “labojumus” (spatio-temporal fixes). Pirmkārt, mežu gadījumā tiek izmantots laika labojums pārpalikuma kapitālu novadot ilgtermiņa ieguldījumos. Tas savukārt nodrošina ilgāku un ātrāku izaugsmi nākotnē, meža gadījumā var teikt – lielāku nākotnes ražu (Harvey, 2001: 319). Otrkārt, šeit izpaužas kapitālā telpiskais “labojums” jeb ekspansija, kur Ziemeļvalstu meža un kokrūpniecības industrijā veidojās pārpalikums, ko iespējams ieguldīt Latvijas mežos. Tāpat šeit ir redzama kapitāla transformācijas iespējas no finanšu kapitāla un ražošanas līdzekļiem (šajā gadījumā meži zemi), kas nodrošina pret zaudējumiem spekulācijās un citās mazāk drošās investīcijās. Kā maniem informantiem patīk atgādināt: “Banka var nobankrotēt, mežs nevar!” Bet tieši tajā brīdī, kad ar mežu tiek aizstāta banka ir notikusi meža pakļaušana neoliberalajai racionalitātei. Mežs un zeme zem tā tiek uztverta kā kapitāls, nevis “neorganiskā” cilvēka daba, ar kuru veidot attiecības caur darbu.

MATERIĀLĀ IESAKNOTĪBA

Par mežu var domāt simtos gadu, kuros veidojas ekosistēmas, 80 gados līdz iespējams “ievākt koku ražu”, 20 gados kopš denacionalizēti daļa valsts mežu, pāris mēnešos, kad iespējams pārdot mežu, lai atdotu bankai pirms 3 gadiem paņemtu kredītu vai pāris diennaktīs kurās iespējams veikt vairākus hektāru lielu kailcirti. Ja Latvijas mežus aplūko kā noteiktu *darbainu*, tad tā aizņem aptuveni no pusi no Latvijas teritorijas. Tajā pašā laikā aktivitāte tajā var notikt visdažādākajos ritmos un tie var kalpot par pamatu visdažādāko racionalitāšu izpausmēm. Šajā *darbainā* darbojas gan ilgtermiņa ieguldītāji, gan veiksmīgi biznesi, gan bankrotējušie. Latvijas mežos satiekas dažādi vietēja mēroga, nacionāli, reģionāli un globāli tīkli. Ļaudis tajos var operēt uz atšķirīgu racionalitāšu pamata, bet visu viņu darbību pamatā būs materiāla, ekoloģiska realitāte – koki, daudz daudz koki. Veidojot šo mijiedarbību satiekas ļoti dažādi tīkli un ar tiem saistītie ritmi – elektroniskie mediji, rakstītie mediji, nācijvalstis politikas ritms, starptautisko organizāciju ritms, ekonomikas ciklu ritms, kapitāla plūsmu ritms. Un pavisam parasts dienas ritms.

Pirmkārt, tos var aplūkot kā vietējās iztikas avotu. Privātiem īpašniekiem kokmateriālu ieguve kalpo par neregulāru, bet ievērojamu ienākumu avotu. Turklāt, koksne nav vienīgais resurss, kas mežā tiek apgūts. Gana svarīgi ir arī medijamie dzīvnieki, ogas, sēnes, atpūtas iespējas. Šeit dominē uzskatīts, ka cilvēkam, kas ir nepastarpināta daļa no šīs *darbainas* ir tiesības no dabas paņemt tik, cik pašam vajadzīgs. Situācijā, kad apmaksāts darbs nevar nodrošināt cilvēka vajadzības, ir iespējams atgriezties pie meža kā rezerves varianta – dabas kā izdzīvošanas pamata.

Otrkārt, meži tiek attēloti kā nacionāla dabas bagātība, kuru iespējams izmantot dažādu valstiska līmeņa sociālu un politisku mērķu realizācijā. Meži var kalpot kā nacionālās ekonomikas pamats, vai līdzīgi kā vietējās iztikas gadījumā, krīzes situācija kalpot kā viegli finanšu kapitālā pārveidojamu resursu banka. Šeit meži atrodas nacionālas valsts ietvarā un ir izmantojama nacionālu mērķu sasniegšanai. Laiks tiek pakārtots nacionālas valsts idejai – tiek runāts par meža izmantojumu 20. gadsimta sākumā, tā “iesaldēšanu” padomju laikā un šī brīža nepieciešamību nodrošināt ekonomisko neatkarību. Šis ir viens no ietvariem, kuros veidojās spriedze starp dažāda veida racionalitātēm. No vienas puses valsts pati vēlē saglabāt savu

aģentūru dabas resursu apsaimniekošanā, no otras puses uz to iedarbojas dažādas neoliberalās racionalitātes iniciatīvas, kas aicina pārveidot valsti par pakalpojuma sniedzēju tirgum.

Treškārt, meži tiek attēloti kā sadarbības un integrācijas *darbaina*. Šī daļa ir īpaši interesanta, jo Latvijas mežu globalizācija un iekļaušana racionalitātē, kas uzver integrāciju un atvērtību var notikt no diviem virzieniem. No vienas puses, meži var kļūt par *darbainu* kurā iespējams produktīvi ieguldīt un cirkulēt transnacionālo kapitālu. Šeit ritmu diktē kapitāla akumulācija, investīcijas un peļņa. No otras puses, mežus var attēlot kā dabas bagātību, kas pārsniedz nacionālas valsts robežas. Ellisa filmas piemērs to dara uzsverot to, ka daba ir vērtība pati par sevi, nevis resurss substantīvās vai formālās ekonomikas ietvaros. Telplaicīguma ziņā filma cenšas runāt par “ekosistēmu laiku” un tā nesaderību ar īstermiņa ekonomikas plānošanu un kapitāla plūsmu laiku. Tajā pašā laikā Ellisa stāsts arī atspoguļo dabas neoliberalizāciju. Tiek izmantots dabas pārvaldes modelis, kur nacionāla valsts vai vietēja ekonomika vairs nav galvenais atskaites punkts. Kā svarīgāki spēlētāji tiek aplūkotas dažādas starptautiskās nevalstiskās organizācijas, reģionāli politisko bloki un starptautiskā tirdzniecība. Neoliberalisma racionalitātes uzdevums ir pārveidot sociālās dabas sistēmas un dabas vides pārvaldību tā, lai tā atbilstu daudzu aktieru un tīklu veidotam pārvaldības modelim. Arī *Latvia's pulp fiction* gadījumā filmas veidotājos lielāku satraukumu izraisīja nevalstiskas sertifikācijas organizācijas pārkāpumi un nespēja pienācīgi veikt savus pienākumus, nevis iespējama Latvijas valsts nolaidība.

Gan meža *darbaina*, gan pats mežs rodas mijiedarbībā ar cilvēka materiālajām praksēm un ar tām saistītajām racionalitātēm. Idejas, par to, kas ir daba, ir kompleksas un bieži pretrunīgas, un tālu no ideoloģiskas neitralitātes. Un mainoties ekonomiskajam ietvaram un dažādām saimnieciskajām praksēm mainās arī daba. Latvijas gadījumā šobrīd visspilgtāk redzamā ir tieši neoliberalās racionalitātes ietekme. Bez politiskās brīvības un neatkarības atgūšanas, Padomju Savienības sabrukumu var aplūkot arī kā jaunu iespēju atvēršanos kapitālā ģeogrāfiskajai ekspansijai. Kapitālisma telpiskie “labojumi” un ģeogrāfiskā ekspansija palīdz stabilizēt sistēmu, radot jaunu pieprasījumu gan pēc investīcijām, gan patēriņa priekšmetiem. Otrkārt, ģeogrāfiskā ekspansija nodrošina pieeju lētākam izejvielām un darbaspēkam, kas ļauj saglabāt peļņu arī tad, ja pieprasījums sistēmā krītas (Harvey, 2003, p. 139).

Izmantojot Paula Beķera salīdzinājumu ar Brazīlijas džungļiem, ir vērts aplūkot arī tādu procesu kā primitīvā akumulācija (*primitive accumulation*), tas ir, jautājumam, kur rodas kapitāls? Hārvijs kā daļu no šī procesa uzskaita zemes privatizāciju un komodifikāciju, kopīpašuma tiesību iznīcināšanu, darba komodifikāciju un alternatīvu ražošanas un patēriņa formu apspiešanu, koloniālu, neo-koloniālu un imperiālu resursu (tai skaitā dabas) piesavināšanos, visa veida apmaiņu monetizāciju un aplikšanu ar nodokļiem un pat valsts parāda un kreditēšanas sistēmas (Harvey, 2003, p. 145). Šādā kontekstā meža un citu zemju denacionalizācija un privatizācija deviņdesmito gadu sākumā radīja iespēju, ne tikai veidot autonomu nacionālo saimniecību, bet arī integrēt Latvijas mežus transnacionālo kapitāla plūsmu telpā. Arī krīzēm arī ir nozīme telpiskajos “labojumos”, jo nodrošina to, ka īpašums lielākoties paliek vai nonāk pie tiem, kas saglabā savu kredītspēju. Un Latvijas mežu gadījumā tie nav denacionalizācijas ceļā ģimenes īpašumus atguvušie un autonomijas diskursā vēlamie “saimnieki savā zemē”, bet gan Ziemeļvalstu uzņēmumi ar daudz lielākām spējām veikt ilgtermiņa ieguldījumus krīzes apstākļos. Agnese Cimdiņa, analizējot Latvijas lauku ekonomisko prakšu kultūrsociālo iesakņotību secina, ka “drīzāk kultūra, nevis ekonomiskā efektivitāte un ekonomiskais lietderīgums vedina cilvēkus izvēlēties vienu vai otru praksi, stratēģiju vai precī” (Cimdiņa, 2011/2012: 41). Mans arguments atšķiras ar to, ka, manuprāt, mežu gadījumā neolīberālā racionalitāte ir materiāli apsteigusi kultūras uzstādījumus. Tas ir, cilvēki bieži izturas pret mežu kā īpašumu, kā apmaiņas vērtību, bet kulturālie uzstādījumi un alternatīvās racionalitātes joprojām turas pie uzskata, ka mežs ir “saimnieka” un tradicionālu prakšu darbības lauks.

Cilvēku attieksmes nevar vienmēr saistīt ar viņu dziļi ticību, kādam zināšanu modelim. Bieži vien atsevišķi aspekti no dažādām racionalitātēm var tik izmantoti, lai pamatotu vienkāršas ikdienas prakses. Ļoti iespējams, ka Švarcas tradicionālistu un internacionālistu gadījumā, lielāku lomu cilvēku izteikumos spēlē pieeja konkrētiem tīkliem un resursiem, nevis dziļai ticībai vai pārliecībai par kādas racionalitātes pārkumu. Tas vairāk ir jautājums par viņu materiālu un praktisku iesaistīt dažādās darbībās, tāpat kā cilvēki var ļoti atšķirīgi runāt par Latvijas mežiem un tur valdošo kārtību no VMD darbinieka, privātā īpašnieka vai LVM pozīcijas. Lai arī atšķirīgās racionalitātes var saistīt ar konkrētām saimnieciskajām praksēm, cilvēki ne vienmēr tik koherenti reprezentē. Šo varētu salīdzināt ar Džeimsa Fērgusona (*James Ferguson*) ideju par kultūras stiliem, kur atšķirība starp tradicionālistiem un modernistiem drīzāk ir saistīta ar mikropolitiskiem apsvērumiem par pieeju sociālajiem tīkliem un resursiem,

nevis tam, ka šie cilvēki esenciālā ziņā būtu vairāk moderni vai tradicionāli. Kādas racionalitātes valodas vai konkrētu saistīto prakšu izmantošana nenorāda uz piederību, bet drīzāk uz veidu, kādā konkrētajā brīdī cilvēks izvēlās mijiedarboties ar materiālo realitāti.

Un šajā gadījumā šī materiālā realitāte ir mežs. Antropologu uzdevums nav identificēt un aprakstīt vienotu nozīmju sistēmu vai tīklu, bet drīzāk pētīt to, kā atšķirīgi novietotiem cilvēkiem veidojās atšķirīgas notikumu un procesu konceptualizācijas. Tas ir, atkarībā no mūsu atrašanās vietas dažādos tīklos un sociālajās struktūrās, mēs darbojamies atšķirīgās racionalitātes, tāpat kā atšķirīgi saprotam un domājam par savu saimniecisko darbību, tās mērķiem un uzdevumiem.

LITERATŪRA

1. Anders, G. 2008. The Normativity of Numbers: World Bank and IMF Conditionality. *Political and Legal Anthropology Review* 31(2): 187-202.
2. Babül, E. M. 2012. Training Bureaucrats, Practicing for Europe: Negotiating Bureaucratic Authority and Governmental Legitimacy in Turkey. *Political and Legal Anthropology Review* 35(1): 30-52.
3. Bhabha, H. K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
4. Braun, B. 2008. Environmental issues: Inventive life. *Progress in Human Geography* 32: 667–679.
5. Brown, W. 2005. Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy. In: *Edgework: Critical Essays on Knowledge And Politics*. Princeton & Oxfordshire: Princeton University Press, pp. 37-59.
6. Bryant, R.L. and Bailey, S. 1997. *Third World political ecology*. London: Routledge.
7. Castree, N. 2001. Socializing Nature: Theory, Practice and Politics. In: Castree, N., Braun, B. (eds) *Social nature: theory, practice and politics*. Oxford and New York: Blackwell.
8. De Neve, Geert, Peter Luetchford and Jeffrey Pratt. 2008. Introduction: revealing the hidden hands of global market exchange. In: *Hidden hands in the market: ethnographies of fair trade, ethical consumption, and corporate social responsibility*. Bingley: Emerald Group Publishing, pp. 1-30.
9. Ferguson, J. 1999. *Expectations of modernity: myths and meanings of urban life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley: University of California Press.
10. Giddens, Anthony. 1998. *Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*. Stanford University Press

11. Graeber, D. 2009. Debt, Violence, and Impersonal Markets: Polanyian Meditations. In: In: Chris Hann, Keith Hart (eds) *Market and Society: The Gerat Transformation Today*. Cambridge, et al: Cambridge University Press, pp. 106-133.
12. Granovetter, Mark. 1985. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91(3), pp. 481-510.
13. Gudeman, S. 2008. *Economy's tension: The dialectics of community and market*. Oxford and New York: Berghahn books.
14. Hannerz, U. 1996. *Transnational Connections*. London: Routledge.
15. Harrison, F. 1991. *The living landscape*. London: Mandarin Paperbacks.
16. Harvey, David. 2001. The Geopolitics of Capitalism. In: *Sapces of Capitalism. Towards a Critical Geography*. New York: Routledge, pp. 312-345.
17. Ingold, T. 1993. The temporality of landscape. *World Archaeol* 25, pp. 152–174 .
18. Ingold, T. 2000. *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
19. Jones O., Cloke P. 2008. Non-human agencies: tree is place and time. In: Knappett C., Malafouris L. (eds) *Material agency: towards a non-anthropocentric approach*. Guilford: Springer, pp. 79–96.
20. Jones, O. 2011. Materiality and Identity – Forests, Trees and Senses of Belonging. In: Ritter, E. & Dauksta, D. (eds) *New Perspectives on People and Forests*. Dordrecht, Heidelberg et al: Springer, pp. 159-177.
21. Lawrence, A. 2009. Forestry in transition: Imperial legacy and negotiated expertise in Romania and Poland. *Forest Policy and Economics* 11, pp. 429-436.
22. Lévi-Strauss, C. 1966 [1962]. *The Savage Mind*. London: Weidenfeld and Nicolson.
23. Malik, N. 2008. From good government to good governance. *Dialectical Anthropology* 32: 31-36.
24. Marcus, G. E. 1995. *Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-*

- Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, pp. 95-117.
25. Marx, K. 2000. *Selected Writings*. Ed. David McLellan. New York: Classic Books International.
 26. Pattberg, P. 2007. Conquest, domination and control: Europe's mastery of nature in historic perspective. *Journal of Political Ecology* 14, pp. 1-9.
 27. Polanyi, Karl. 2010 [1944]. *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Beacon Press: Boston.
 28. Tsing, A.L. 2005. *Friction: An ethnography of global connection*, Princeton University Press.
 29. Uggla, Y. 2010. What is this thing called 'natural'? The nature-culture divide in climate change and biodiversity policy. *Journal of Political Ecology* 17, pp. 79-91.
 30. Winkel, G.. 2012. Foucault in the Forest – A review of the use of 'Foucauldian' concepts in forest policy analysis. *Forest Policy and Economics* 16, pp. 81-92.
 1. AlJazeera English, *People and Power*. 2011. Latvia's pulp fiction. Pieejams: <http://www.aljazeera.com/programmes/peopleandpower/2011/02/2011211357149645.html>.

AVOTI

2. Beķeris, P. (red.) 2011. Meža nozare 20 Latvijas neatkarības gados. LR Zemkopības ministrija / Meža attīstības fonds. Pieejams: <http://www.latforin.info/fileadmin/portals/dokumenti/Meza.pdf>.
3. Beķeris, Pauls. 2011. Atvairot uzbrukumu. *Baltijas Koks* 2 (126), p. 18-19.
4. Grasmane, Aiga. 2011. Eiropa saka – Latvijas laukos putni ir vairāk vajadzīgi nekā cilvēki. *Baltijas Koks* 2 (126), p. 28-29.
5. Jaunbelzere, Anita. 2010. Svensoni izpērk Latvijas mežus?! Pieejams: <http://www.atjaunotne.lv/sites/default/files/mmm.htm>.
6. LETA/nozare.lv. 2010. LVM "privatizācija" ir tulkotāju kļūda. Pieejams: http://financenet.tvnet.lv/zinas/338534-lvm_privatizacija_ir_tulkotaju_kluda.
7. Levits, E. 2002. Valsts pārvalde ir pastāvīgi jāreformē. <http://archive.politika.lv/temas/7356/> (aplūkots 02.05.2012).
8. LR Zemkopības ministrija. 1999. Konceptija: Meža nozares valsts pārvaldes institucionālās uzbūves optimizācija. Pieejams: polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file37565.doc.
9. Smiltēna, Dzintra. 2011. Society forest – quo vadis? *Baltijas Koks* 2 (126), p. 1.
10. World Bank. 1992. Governance and Development. Washington, DC: World Bank.

Maģistra darbs „Kam pieder Latvijas meži? Materiāli iesakņotas meža izmantošanas un apsaimniekošanas racionalitātes” izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: Ieva Vītola, 30.05.2012

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: pētniece PhD Dace Dzenovska

Recenzente: pētniece Dr. soc. Agnese Cimdiņa

Darbs iesniegts kultūras un sociālās antropoloģijas maģistra studiju programmā 30.05. 2012.

Metodiķe:

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījumu komisijas sēdē

Vērtējums:

Komisijas sekretārs: